

Az ős kereszténység ünnepei.

Tudjuk, hogy Jézus és az apostolok szívesen eljártak a zsidók synagóáiba, s örömmel vettek részt a jéruszálemi isteni tiszteleten. A tanítványok a mester halála után sem húzódtak vissza a zsidóktól. Velek együtt jártak fel az isteni tiszteletre kiszabott reggeli, déli és esti órákban ¹⁾ a templomba. Megünnepezték velök a szombatot, a páskát és pünköstöt. Nekik még semmi meghatározott ünnepek nem volt. Szentnek tartottak minden napot. S minden nap összejöttek és imádkoztak. S valószínűleg ez volt az oka annak, hogy a zsidók és pogányok őket vallástalansággal vádolták.

Azonban midőn a keresztények száma szaporodni kezdett, s a zsidók üldözni kezdték, sőt az addigi közösségből is kizárták, a keresztények bizonyos ünnepeket állapítottak meg, melyeken a mindennapi isteni tisztelet mellett ünnepet ültek. S minthogy ez ünnepeket az üldözés miatt nyilvánosan nem igen ünnepeleltek meg, titkon gyűltek össze a hajnali órákban ²⁾. Ez időből származnak a vigiliák; de egyszersmind ez a körülmény is adott okot arra, hogy őket titkos összejöveteleik miatt mindenféle vétekekkel vádolták a hatóság előtt. Pedig ők egyszerűen a szombat és páska megünneplésével, az irás magyarázatával és a szeretet vendégségével foglalkoztak reggeli összejöveteleik alkalmával. Nem esküdtek össze a hatóság ellen és nem vitték végbe azokat a bűnöket, a

¹⁾ Zsolt. 55, 18. Dán. 6, 10. Csel. 3, 1. 10, 9. — ²⁾ Az első keresztények az üldözések alatt titkon gyűltek össze isteni tiszteletre a kiszabott időkhöz minden előre történt hírül adás nélkül. Azonban a többi ünnepekre bizonyos jelek által hívták össze az elszórtan élt atyafiakat. Ilyenek voltak, hogy egy szolga házról házra járta a keresztények házait, a kiket személyesen ismert, s azok ajtait megkopogtatta; vagy pedig, hogy egyik ember a másikkal, ismerőseivel és barátjaival tudatta az összejövetel idejét. Később már az ugynevezett szent fákkal hívták össze, főleg Görögthonban, Ázsiában és Áfrikában. S e szent fákat simandrinak vagy tókáknak nevezték. A tóka ma is megvan a görög egyházaknál. A harangok használata a 4-ik évszázad után jött szokásba.

melyekkel őket elleneik vádolták, a mint ezt Pliniusnak Trajan római császárhoz írt levele is mutatja ¹⁾.

Az ősz kereszténység ünnepei közt a rendes heti ünnep mellett mindenestre első helyen áll a husvét és pünköst ünnepe. Ők intézkedést semmit nem tettek arra, hogy a Jézus születése emlékére ünnepet szenteljenek. Következéleg a karácson későbbi eredetű. A legfontosabb ünnepek tehát az „ur feltámadásának“ és a „szent lélek kitöltetésének“ napjai voltak.

De mielőtt az ősz keresztények nagyobb ünnepeire térnénk, lássuk röviden az ugynevezett vasárnap, vagy az „ur napja“ eredetét.

Az apostolok Jézus idejében megtartották a szombatot. De később, midőn a keresztények a zsidóktól üldözve lőnek, különösen a pogány keresztények felhagytak e nap megünneplésével. Ünnepeket a következő napra tették át. Innen már az új testamentumi könyvek, mint általános szokást, említik, hogy a keresztények az apostoli korszakban özszejjöttek a hét első napján ²⁾, hogy Istent magasztalják, s neki hálát adjanak. E napot vigan és valódi örömek közt töltötték abból az okból, mert Jézus ezen támadott fel; ezen pecsételte meg a halhatatlanságról való tanítását. Innen az „ur napjának“ is ³⁾ vagy a rómaiaknak ugyan e napra eső ünnepe után „a nap napjának“ (dies Solis) nevezték a pogányok előtt; de szombatnak nem. Szerintök e nappal nem illett össze a bánat és szomorúság. Tertullian is azt mondja „apológiája“ 16-ik fejezetében, hogy „ők e napot örömek közt töltik el“. S ez elvet anynyira vitték, hogy bűnnek tartották az urnak napjától kezdve egészen pünköstig böjtölni, szomorkodni és letérdelni. ⁴⁾ De az ur napjának az öröm mellett más fontossága is volt. A cselekedetek könyvéből azt látjuk, hogy midőn az atyafiak e napon egybegyültek, egyik vagy másik apostol prédikált ⁵⁾, a gazdagabbak ajándékokat vittek, s ezeket a szegények közt kiosztották, egyszersmind a szeretet vendégségét is kiszolgáltatták. Semmi nyomát nem látjuk annak, hogy a munka az első keresztényeknél a hét első napján tiltva lett volna. Valószínű, hogy még a Konstantin ideje előtt szokásba jött az ur napján való pihenés és munkától való tartózkodás. A nagy Konstantin

¹⁾ Lib. X. epist. 96. — ²⁾ Κατὰ μίαν τῶν σαββάτων. Mát. 28, 1. 19. 26. V. ö. Justiní Dialog. c. Tryph. — ³⁾ ἡ κυριακή, ἡμέρα. Jel. 1, 10. V. ö. Ignatíi epist. ad Magnes. — ⁴⁾ De corona mil. c. 3. — ⁵⁾ Csel. 20, 7.

idejében már akadunk oly törvényre, a mely az ur napján megtiltotta a munkát és csak a földmives vidékeken engedte meg.

Azonban miután Jézus „nem azért jött, hogy a törvényt eltörölje“, ez okból az apostolok és a jéruszsálemi első keresztények a zsidó szombatot sem hanyagolták el. Csak hogy lényeges különbséget tettek a zsidó szombat (τὸ σαββατικόν) és a hét első napja ἡμέρα τῶν σαββατικῶν) közt. A hét első napja a Tertullian idejében általános öröm napja volt ¹⁾. A szombatot is vigan töltötték el, kivéve azt az egyet, a melyen Jézus a sírban feküdt. Ez egy napon már nyugoton az Augustin idejében gyászoltak és böjtöltek. Azonban e tekintetben sem volt egység köztök. P. o. a montanisták sem nem gyászoltak, sem nem böjtöltek. Ellenben a hét első napját mindenütt a vallás öröm napjának tekintették. Sőt hazánkban e napon tartották a vásárokat is. Innen vásárnapnak vagy vasárnapnak neveztek ¹⁾, melyet királyaink szigoruan megtartattak.

Az ur napja vagy a vasárnap mellett csak hamar fontos ünneppé vált a páska vagy a husvét. Ez ünnep eredetileg zsidó ünnep volt. Minthogy azonban Jézus ez ünnepen támadott fel, innen a zsidó keresztények keresztény eszméket kötöttek össze e nappal és kiváló fontosságra emelték. Hogy a pogány keresztények mikor kezdték megünnepelni, azt biztosan meg nem határozhatjuk. De hogy köztök is nagyon korán szokássá vált ennek megünnepelése, azt tisztán mutatják az egyházi atyák iratai ³⁾.

A husvétot rendszeren előkészület előzte meg. Tertullian szerint ⁴⁾ néhol az volt a szokás, hogy e napot megelőzőleg némelyek böjtöltek. Sokan a Jézus feltámadását megelőző 40 órát folytonos böjtöléssel és imádkozással töltötték el, a miből a 3-ik évszáz végén a 40 napi böjt lett, a Jézus és Mózes 40 napi és 40 éji böjtje nyomán. (Mát. 4, 2. 5 Móz. 9, 9.). Mások csak a feltámadás előtti szerdán és pénteken böjtöltek. Egyénbiránt eleinte az egész böjtölés csak önkéntes volt. Theodosius császár tette kötelezővé ⁵⁾. Így lett a 40 napi böjt, a melyet a 4-ik évszáz kezdeténél fennebb nyomozni nem lehet.

A keresztények közt valamint a böjtölés idejére ⁶⁾, ugy an-

¹⁾ De jejuniis, c. 15. — ²⁾ Bod P. Szent Heortokrates. — ³⁾ Socratis Hist. eccl. lib. V. c. 22. Euseb. H. E. lib. V. cap. 25. Tertull. de orat. c. 14. — ⁴⁾ Apol. c. 40. De jejuniis, c. 13. — ⁵⁾ Cod. Theodos. leg. IV. de quaest. — ⁶⁾ Euseb. Hist. eccl. lib. V. c. 22. 24. azt mondja, hogy a rómaiak három hétig böjtöltek, Illyricumban, Achajában és Alexandriában hat hétig. Mások több-kevesebb ideig, a szerint, a mint kedvök magával hozta.

nak módjára nézve sem volt egység eleinte. Némelyek csak növényekkel táplálkoztak. Mások csak halat, mások csak szárnyas állatokat, mások gyümölcsöt, mások száraz kenyeret ettek, mások még épen semmit. E különböző felfogás onnan eredt, hogy a tanítványok semmi intézkedést nem hagytak hátra e tekintetben; a keresztények közt pedig nem volt még törvény által megszabva.

Feleslegesnek tartom tüzetes tárgyalásába bocsátkozni e helyen a husvét feletti vitáknak. A ki e tárgyban többet akar tudni, mint a menynyt e rövid cikk kerete megenged, utasítom különösen Hilgenfeldnek „Der Pascha-Streit“ czimű kitünő munkájára. Legyen elég itt csupán a husvét megjelölését és megünneplését vázolni.

A husvét ünnepe eleinte így nevezett mozgó ünnep volt. Innen minden évben csillagászati számítással kellett meghatározni annak idejét. S minthogy ez időben a tudomány leginkább Alexandriában virágzott, az ottani püspök teendője volt meghatározni, hogy a hónap melyik napjára esik a tavaszi nap-éj egyenlőség utáni első holdtölte utáni vasárnap. Azonban ez sem tudta elenyésztetni a különbséget, a mely a keresztények közt a husvét idejére nézve létezett. E különbség csak a niceai zsinat után enyészett el. Ekkor lón általánossá a husvétnak az alexandriabeliek számítása szerinti megünneplése.

A husvét megünneplése különösen az első és második évszázban igen egyszerű volt. Később, részint az embereknek a fény és pompa iránti szeretete, részint a pogány ünnepek utánzása különböző szertartásokat hozott létre. Így jöttek szokásba a vigiliák, a melyeken a nép egész éjfélig a templomban volt. Így jött szokásba Konstantin idejében az ünnep szombatján esti világitás. Ugyanis a mint Eusebius mondja ¹⁾, Konstantin nagyon szeretvén a pompát, azt hitte, hogy a vallásnak tiszteletet szerez, ha annak ünnepeit kiváló pompával ünnepli meg. Ez okból azt a szokást, a mely szerint az ő idejében este viaszgyertyákat gyujtottak meg a templomban, oda módosította, hogy oly teméntelen fáklját gyujtatott meg az egész városban, a melynek világa a napéval versenyezzen.

A husvétal szoros kapcsolatban áll a pünköst, vagy is a szent lélek eljövételének ünnepe, a mely a feltámadás napja utáni ötvenedik napra esik. A keresztények előtt a husvét a feltámadás,

¹⁾ Vit. Const. lib. IV. c. 22.

a pünköst a megdicsőülés ünnepe levén, az ezek közti idő az öröm és hálaadás évszaka volt. Ez idő alatt sem nem böjtöltek, sem nem térdeltek, épen úgy, mint a feltámadás ünnepén, a mint Tertullian¹⁾ és Augustin²⁾ mondják: „az őrnek napján böjtölni, vagy térdelni nem illik; mi állva imádkozunk, mert ez a feltámadás jele“.

Az első keresztényeknek a vasárnapon kívül csupán a fenemlített két ünnepe, a husvét és pünköst, volt eredetileg. Ez a két ünnep volt a keresztelés ideje is. Még pedig olyan formán, hogy a kik husvét után születtek, azokat pünköstkor; a kik pedig pünköst után születtek, azokat husvétkor keresztelték meg.

Megjegyzendő, hogy miután a zsidók páskája nem esett mindig a hét első napjára, s ezért a keresztények husvétját a zsidók ünnepétől el kellett választani és a niceai zsinat határozatai szerint a zsidók páskája után mindjárt következő vasárnapra tenni át, ezért a pünköst is változás alá jött, a melyet eleinte a tanítványok szintén a zsidókkal együtt ültek meg a jeruzsálemi templomban a „hetek ünnepén“.

A fennebb említett két ünnepénél tehát az első keresztényeknek több ünnepe nem volt a vasárnapon kívül. Legalább semmi nyomát nem látjuk az Origen ideje előtt annak, hogy lett volna. Maga Justin is teljesen hallgat róla. Még a Tertullian idejében sem volt több ünnepök. Ő csak a husvétot és pünköstöt említi. Ha több lett volna, bizonyosan nem hagyta volna említés nélkül, akkor, a mikor élesen kikelt kortársai ellen, a kik nagyon szereték megtartani a pogányok ünnepeit³⁾.

A kereszténység meg is elégedhetett volna a feltámadás, vagy helyesebben a halhatatlanság eszméjének szentelt ünnepel. De minthogy Origen szerint a tömegnek érzéki tárgy kell, a mi őt az elmúlt magasztos eseményekre és hirdetett eszmékre emlékeztette⁴⁾: innen más ünnepek is jöttek létre a keresztények közt.

Ilyen nevezetesebb régi ünnepek: a Jézus megkeresztelkedésének és születésének napjai, vagyis a megjelenés, más-ként vizkereszt (επιφάνια) napja és a karácson.

Az áfrikai keresztények nagy súlyt fektettek a keresztségre, a hol Jézusnak messiási jelleme nyilvánossá lön. Ezért annak emlékére ünnepet szenteltek. Azonban megünneplés tekintetében is

¹⁾ De corona milit. c. 3. — ²⁾ Epist. 119. De sermon. domini lib. II. — ³⁾ De idololatria, c. 14. — ⁴⁾ Contra Cels. lib. VIII. c. 22.

eltérők voltak a vélemények. Némelyek Január 6-án, mások 10-én ünnepelték. Ugy látszik, hogy ez is a zsidó keresztényektől eredt. Azonban legelső nyomaira a Kelemen idejében akadunk a Basilides követőinél Egyiptomban.

Sokkal későbbi eredetű a karácson. Az egyházi iróknál semmi nyomára nem akadunk annak, hogy az ősz keresztények az első három évszázban a Jézus születésére ünnepet szenteltek volna ¹⁾. Még alexandriai Kelemen sem szól róla, a ki pedig mintegy undorral említi, hogy „vannak, a kik túlságos érdeklődéssel igyekeznek meghatározni Jézus születésének nem csak évét, hanem még a napját is“. Szerinte „némelyek azt mondják, hogy Jézus Augustus 28-ik évében, pachon hó 25-én, vagy is május 20-án született; mások azt, hogy pharmuthi hó 25-én, vagy is april 19-én vagy 20-án ²⁾).

Karácson, mint ünnep, legelőbb a Konstantin idejében tűnik fel. A Jézus születését előbb január 6-án a kereszttség napján ünnepelték. December 25-én Rómában kezdték előbb megünnepelni Gyula püspök idejében a 4-ik évszáz közepe táján. Innen aztán átvették a keleti keresztények is, daczára annak, hogy keleten, a mint Chrysostom, antiókiiai pap, s később konstantinápolyi püspök, mondja, teljesen ismeretlen volt. „Nincs tiz éve annak“ — mondja Chrysostom a Jézus születéséről tartott prédikációjában ³⁾ 386 körül — „hogy ezt az ünnepet velünk megismertették. Eddig nyugton ünnepelték. Onnan származott ennek ismerete“. Ebből világos, hogy ez ünnep teljesen újság volt keleten a 4-ik évszáz vége felé, és semmi ily nemű ünnepet nem ismertek a syriai keresztények.

A karácson ünnepének béhozatala tehát újítás vot a keresztény egyházban, a mit sokan pogány eredetűnek tartottak. Az igaz, hogy a rómaiaknál sok ünnep volt, a mi erre az időre esett, s a mit a keresztények szívesen megünnepeltek velük együtt. Az is igaz, hogy sok pogány ünnep, szertartás és szokás ⁴⁾ szivárgott át a keresztény egyházba. Az is igaz, hogy a rómaiak nagy ünnepnek tartották december 25-dikét, a nap újjászületését (natalis Solis invicti), midőn a nap már észrevehetőleg nyulni kezdett, s mintegy

¹⁾ A manichaeusok sem ismerték ez ünnepet. — ²⁾ Strom. lib. I. Némelyek Jézus születését a Kelemen adatai alapján nov. 18-ra teszik. — ³⁾ Operum t. II. — ⁴⁾ Ilyenek a karácsoni ajándékok stb.

újrászületett. S valószínűleg e szép analogiánál fogva választották a római keresztények Jézus születése ünnepének december 25-ét azért, hogy miként a nap világot áraszt a kültermészetre, úgy jött fel az igazság napja is, hogy a világot megvidámitsa és megvilágítsa sugaraival. A latin költők kapva kaptak e szép analogián. S már Prudentiusnál azt látjuk, hogy ő magasztalólag szól e tárgyról.

A negyedik évszázdtól kezdve mind nagyobb meg nagyobb lett a karácsoni ünnep fontossága. Már az Augustin idejében ez ünnepre is előkészületi idő lett megállapítva, a melyen, a mint ő (serm. I. de tempore) írja „minden vétectől, tivornyától, haragtól tartózkodni kellett a keresztényeknek“, ugyananyira, hogy ha valaki azt meg nem tartotta, hivatalából letették.. Ebből lett a mai úgynevezett advent.

A vértanuk és szentek ünnepeinek semmi nyomát nem látjuk a Konstantin ideje előtt. Ugy látszik, hogy ezek is a pogány szokások nyomán csúsztak bé a keresztény egyházba ¹⁾.

A fenebbi ünnepek közül egyik sem egészen keresztény eredetű. Nem is jött létre tisztán keresztény eszmék alapján. A husvét és pünköst zsidó eredetű ünnepek, a melyeket a zsidó keresztények megünnepeltek, s aztán a pogány keresztények is átvették tőlük, abban a hiedelemben, hogy Jézus azok közül egyiket halála és feltámadása által, a másikat a szent lélek kitöltése által mintegy újjá szentelte. A karácson már tisztán pogány eredetű. A zsidóknál semmi olyan ünnep nem volt, a mi a karácsonnak megfelelt volna. Nem is volt szokásban hajdan a jeles emberek születése napját megünnepelni, csupán csak azok halála napját.

Egyébiránt nekünk tökéletesen mindegy, ha a husvét és pünköst zsidó eredetű is, és a karácson pogány talajon jött is létre. Előtünk mind a három ünnep nagyszerű eszmét képvisel. A husvét a lélek halhatatlanságáról tesz bizonyosokká. A pünköst a ker. vallás igazságai iránt lelkesedést és bátorságot önt lelkünkbe, hirdetni azokat az egész világnak. A karácson pedig hálára kötelez minket Isten és ama nemes férfi iránt, a kinek bár születése idejét pontosan meghatározni nem tudjuk; de a kinek emléke mélyen bé van vésvé lelkünkbe, mert születésével az erkölcsi újjászületés és lelki szabadság hajnalát derítette fel az emberiségre.

¹⁾ Cyprian. epist. 37. — Euseb. de vita Const. lib. IV.

Római és görög írók élete s iratai, különös tekintettel vallásos gondolkozásukra.

A gondolatot — a fennirt tárgyban buvárkodni és tanulmányozni, s a lehető eredményt a Ker. Magvető olvasóival közölni — Mr. Farrar „Seekers after God“ című könyvecskéjének olvasása adá. Ma már, midőn nemcsak az egyéni lelkiismeret szabadsága nyert szabad tért, hanem a vallásosság is békóit — a formulát és dogmákat — lerázva, a hit és okosság összhangja szerint szabadon nyilvánulhat: a vallásos buvárkodás és vallástudomány is kezd kinőni egyoldalúságából. Mihelyt a szentírás-magyarázat szabadabb irányt vett s különösen mihelyt a kritika éles bonczkésését itt is használni kezdette, az apokryphus könyvek, mint ilyenek, a megszűnés első stadiumába léptek, s vagy a szentírás nem lehet többé egyedül szent, vagy más és mindennemű vallásos művek is, aránylag, szentekké lettek. Mihelyt a görögök a perzsákkal s északi szomszédaikkal harcaikat megvívták, s mihelyt Róma a gallokat s germanokat meggyőzte, s Caesar Britanniát átlépte, a görög és római, s ezekkel szemben a barbar nevezetek helyett egy új, magasabb névnek: ember csirája fejlteni kezdett, habár századok kellettek is teljes kifejlődésére. Mihelyt a kereszténység önszótte burkai a reformációval megszakadozának, a keresztény és pogány helyett isten gyermekei kezdik imádni a mindenek atyját. Mihelyt a 18-ik század egyéni szabadsága elhangzott, s a 19-ikben az ethnographiák s az összehasonlító nyelvtan az összehasonlító vallástudománynak születést adtak: felekezetek helyett az egyéni, személyes vallásnak, vallások helyett a humanizmusnak magvai elhintve lőnek, melyeket a jövő tán felnövelend. Századok tűnnek el, míg a nagy és magasztos eszmék, a tömegbe útát törve, valódi életet nyernek. Különösen a vallásos és humanus eszmék olyak, melyek az emberiség haladásával arányban fejlődnek. Méltók tehát, hogy emlegetve legyenek: ama nagy férfiak, kik az

eszmék tisztázása s terjesztése által koruk magaslatára, vagy azon is felül emelkedtek, s a kik — istenkeresők levén — a keresztény vallás és szellem terjedésének, közvetve, úttörői voltak. Ezek között első helyen legyen említve

I. S e n e c a.

Lucius Annaeus Seneca Spanyolország egyik nevezetes városában, a Baetis — ma Guadalquivir — jobb partján fekvő Cordovában ¹⁾ született. Hispania déli részében e város volt az első római gyarmat. Lakói benszülöttek s rómaiak voltak vegyesen. A nagy polgárháboru alatt sokat szenvedett s 45-ben Kr. e Caesar által bevétetve, lakóiból mintegy 22,000 legyilkoltatott ²⁾. Nevezetességei közt reánk nézve legelső az, hogy e város volt születéshelye a két Senecának és Lucannak ³⁾. Senecánk atyja M. Ann. Seneca, egy gazdag római lovag volt, hátramaradt irodalmi művei: *Suasoriae* és *Controversiae* a declamatio s rhetorica körébe tartoznak s a kor szónoki fogásait jellemzik. Különb. csekély becsűek s az olvasó szinte semmi hasznot sem vonhat belőlök. Anyja, Helvia, egy spanyol eredű, mivel, nemes keblű nő, magasan kiemelkedve kora erkölcsi romlottságából, melyet az akkori irók, s így Seneca is, oly sokszor és oly súlyosan ostoroznak. Seneca születése Kr. e. 1—2 évvel történhetett, mely után csak hamar szülői s az egész család Rómába költözött, a világ főpiaczára, hol tágasabb, zajosabb és magasabb, de ugyanekkor sikamlóbb és szédítőbb volt a tér az élet számára. A család öt tagot számít: apa, anya, Seneca s két fivére: M. Ann. Novatus és L. Ann. Mela. Novatus, atyja barátja Junius Gallio által adoptáltatván, ennek nevét vette fel s a történelemben Gallio néven fordul elő. Némelyek szerint (mint pl. Mr. Farrar) ez volt az a Gallio, „Achaja tisztartója“, ki, midőn a zsidók szt. Pált előtte vádolák, nem sokat törődve az egész ügygyel, így szólt: „ha valami boszútételről, vagy valami gonoszságról volna a panasz, zsidók, az igazság szerint meghallgatnálak. Ha pedig kérdés vagyon valami beszédről, nevekről vagy a ti törvényeitekről, ti lás-

¹⁾ In Tartessiacis domus est notissima terris,
Qua dives placidum Corduba Baetis amat.

Martial. IX. 62.

²⁾ Et tibi Pompejus, Caesar et hostis erat.

Sen. Epigr. IX.

³⁾ Duosque Senecas unicumque Lucanum
Facunda loquitur Corduba.

Mart. I. 62.

sátok meg; mert én olyan dolgokban bíró nem akarok lenni. És elüzé őket a törvényszék előtt.“ (L. Csel. XVIII. 14.). A másik testvér, Mela, hasonlóan rhetor, senatori rangra emelkedett. Később a közügyektől egészen visszavonulva, gazdaság után látott. Ennek fia volt Lucan a költő. Mindhárom testvér s Lucan is nagy és kittingő volt, s a sors különös játéka szerint, mindenik erőszakos halállal végezte életét.

Seneca gyermekkoráról, mint a többi classicus irókeről általában, szinte semmit se tudunk. A kor szokása szerint valószínűleg a latin és görög grammatika, kevés mathesis, aztán retorika voltak tanulás tárgyai. Később egész szenvedélyvel kezdett a philosophia tanulmányozásához. A 102-ik levelében fiatal koráról, tanulásáról, tanítóiról s a tantárgyakról érdekes leírást ad. Többek közt azt mondja: „Sotion támasztá fel bennem a Pythagoras iránti bámulatot és szeretetet; előadá a különféle okokat, melyek miatt Pyth. s később Sextius az állatevéstől tartózkodtak. Az utóbbi ugyanis is elégnék hívé az ember számára a vértelen táplálékot, minthogy az állatoknak vágyaink kedveért való leölése kegyetlenségi hajlamot ébreszt, s e mellett a különféle eledelek a jó egészségnek s az idegen testek testünknek ártalmára vannak. Pythagoras pedig azt állítá, hogy minden természeti lény közt rokonság s kölcsönös közlekedés létezik; hogy a lélek nem vész el, s nem is szűnik meg, csakis addig míg más testbe megy át. Nem hiszed-e, kérdé Sotion, hogy semmi se vész el, hanem csak helyet változtat, s hogy a barmokban és vadakban is oly lelkek tartózkodhatnak, melyek egykor emberek voltak? Nagy férfiak hívék e dolgokat. Kövesd saját itéletedet. Ha igazak az elvek, ugy a húsevéstől elállani ártatlanság; ha tévesek, takarékoság. E szavak által ösztönözötve, folytatja Seneca, a húsevéstől tartózkodtam, s nemcsak könnyü volt nekem e szokás, de kedves is, menyinyivel lelkemet élénkebbnek s tevékenyebbnek hívém“. Ifju Senecánk tehát vegetarianus lett, habár különböző elvek által vezetett, de mégis elismerésre méltó elődjeül a mostani vegetarianusoknak, a mi nem kis önmegtágadást s lemondást tanusít a gazdag Seneca részéről, oly időben, midőn Rómában „több értékü volt egy hal, mint egy ökör“, midőn egy banquet néha egész birtokokat emésztett fel; midőn meszsi tengerek halai, csigái, parthiai madarak, s csupán páva-agyvelővel s filemile- és flamingó-nyelvvel teli tálak szolgáltattak fel a gyomorimádó rómaiaknak; s midőn Apicius az asztal gyönyö-

reire milliókat vesztegetve, öngyilkossá lett, látva, hogy csak 200,000 forintja maradt ¹⁾. Senecánk azonban nem sokáig maradt vegetarianus; mert Tiberius alatt az idegen babonás vallásuak száműzettek, s a húsevéstől tartózkodás a babonáság érvei közé számíttatott. „Atyám kérésére tehát, ki nem anynyira a vád alá helyezéstől félt, mint gyűlölte a philosophiát, viszsza tértem a régi szokásra; nem is volt nehéz rábeszélhie, hogy jobban vacsoráljak“. Sotionon kívül még Attalus, Sextius és Fabianus Papirius stoicus bölcsészeket is hallgatta, kiket műveiben dicsérőleg, sőt magasztalólag említ és idéz. (Lásd különösen Ep. 64. 100. 108.). E tanítók alatt Seneca stoicussá nőtte ki magát s elvben kevés eltéréssel, ugyanaz maradt később is.

Atyja unszolására azonban a bölcsészet tanulásával egyidőre felhagyott, s a szónoklatban s polgári ügyvitelben magát gyakorolva, csak hamar kitűnő ügyvéd lett. Beszédei nagy tetszésben részesültek. E miatt a zsarnok Caligula császárnak, ki az efféléknek nem volt barátja (Ieniús, comitiusque scribendi genus contemnens, Suet. Caligula 53.) részben találó élceit s irigységét is magára vonta. Caligula ugyanis Seneca beszédeit „commissiones meras“nak (csupa fitogtatás, megfizetett declamatio) s „mész nélküli fővenyek“ (arenam esse sine calce, azaz összefüggetlen) nevezte, s irigysége következtében már arról is gondolkozott, hogy a nép kedvencz szónokát láb alól eltétesse, a mi meg is történik, ha a zsarnoknak eszére nem adják, hogy Seneca beteges lévén, nem-sokára természetes halála békövetkezik. Ez idő óta Seneca visszavonult s magányában éjjel nappal tanult és dolgozott. Valószínűleg ekkor írta ügyesen kezelt s érvekben gazdag értekezését a „haragról“ 3 könyvben. Csak Caligula halála után találkozunk vele újra az együgyű Claudius császár udvarában. Itt azonban nem sokat időzhetett. Claudius neje Messalina, a legnemtelenebb s cselszövőbb nők egyike, hogy egyfelől ily befolyásos és kitűnő férfitól — ki csalárd terveinek útjában állhat, — másfelől pedig az irigylett szépségű Juliától — a császár unokahúgától — megmenekedjék: a kettőt titkos üzszekeztetéssel vádolva, száműzetésüket kieszközölte. Seneca száműzetési helye Corsica volt, a hol 8 évig [41—49. Kr. u.] élte a keserű életet. Corsicáról a száműzött mint köves, szik-

¹⁾ Lásd Sen. Consol. ad Helv. 10. és Mart. III. 22.

lás, forró, terméketlen helyről, emlékezik epigrammáiban.*) Nem is volt borzasztóbb valami a római előtt, mint a száműzetés. Seneca is, úgy látszik, csak az első évben tudott valódi stoicus lenni. Ekkor írta ama gyönyörű s majdnem elragadó levelét anyjához: „*Consolatio ad Helviam matrem*,” melynek kivonatát ide iktatom. „Már gyakran gondolám, hogy vigasztaljalak, kedves anyám, de mindeddig nem tevék. Vártam, hogy a fájdalmat előbb enmagam legyőzve, s kissé föléledve, könnyeidet, ha megszüntetni nem, legalább letörülni képes legyek; másfelől attól is félttem, nehogy az általam még le nem győzött sors az enyéim közül valakit legyőzön. Vártam, hogy ön sebemet kezeimmal eltakarva indulhassak sebeitek bekötözésére. Fájdalmadnak míg új volt, utjába állani nem akarék, nehogy azt maga a vigasztalás még élessebbé tegye, mert a betegségekre nézve sincs semmi veszélyesebb, mint az időszerűlen gyógyszer. Vártam tehát míg a betegség saját erejét megtöri, s a késedelem által gyógyításra alkalmassá gyengül. És most midőn vigasztalni akarlak, nem használok gyöngéd és válogatott szavakat, mint mások, a tényeket mintegy elfödni akarva; hanem fölidézem a már elmúlt bajokat és szenvedéseket, hogy a lélek, mely már oly sok nyomort legyőzött, egy jelen sebnek túlbánatos hordozása miatt magát meg szégyelve, új erőt nyerjen. Czéloom a bú kiegyetése, kimetszése, s nem finom gyógyitgatása. Hadd sirjanak hosszasan a z o k, kiknek kedélyét a szerencse s boldogság elgyöngítette. Neked a sors nem adott szünidőt nehéz bánataidban. Elvesztéd anyádat már születésedkor; mostoha alatt növekedtél. Szerető nagybátyádat akkor veszítéd el, midőn épp a megérkezésére vártál; s hogy a sors a késedelmezés által kegyetlenségből ne veszítsen: 13 nap mulva

*) *Corsica terribilis cum primum incanduit aestas;*

Saeuior, ostendit cum ferus ora canis.

Parce relegatis, hoc est iam parce sepultis,

Vivorum cineri sit tua terra levis.

Barbara praeruptis inclusa est Corsica saxis,

Horrida, desertis undique vasta locis.

Non poma autumnus, segetes non educat aestas,

Canaque Palladio munere bruma caret.

Umbrarum nullo ver est laetabile foetu,

Nullaque in infausto nascitur herba solo.

Non panis, non haustus aquae, non ultimus ignis;

Hic sola haec duo sunt, exsul et exsilium.

eltemetéd legkedvesebb férjedet, később 3 unokádat s 20 nappal azután, hogy kezeid és csókjaid közt elhalt fiamat sirjába tetted: hallád, hogy száműzettem. Ez még eddig hiányzott neked: „élőket gyászolni.“

„Elődbe állítám bánatid öszszegét. Legnehezebb az utolsó. Bátorítsd fel magad az orvoslásra, mert hiában éltél át anynyi bajt, ha szerencsétlen lenni meg nem tanultál. Vigasztalásom első szava az, hogy én nem szenvedek, nem vagyok nyomorult s nem is lehetek. A dolgok természete úgy eszközlé, hogy a boldogulélésre nagy készülétek nem szükségesek: mindenki boldoggá teheti magát. A szerencse a bölcsét föl nem emeli, a szerencsétlenség el nem csüggeszti. De tán bölcsnek nevezem magamat? Legkevéssbé sem; hisz akkor legboldogabb s Istenhez legközelebb álló lennék. Nem lévén bölcs, bölcs férfiakhoz fordulok, s nem érzem a nyomort. Saját őrseregemben nem bizva, azok táborába szegődöm, kik könnyen megvédik magukat és az övéiket. A sorsban soha sem biztam; mindent, mit adott, pénzt, hivatalt, dicsőséget, oly helyre tettem, honnan könnyen visszavehető. A szerencsétlenség csak azt kisebbiti, kit a szerencse rászedett. A mi pedig a száműzetést illeti, az csak helyváltoztatás. Hisz hány embert vezet el hazájából s különösen ama nagy római néptömegből, kik közül soknak hazája sincs, s nagy része innen-onnan került öszsze, a nagyravágyás, a hivatalos kötelesség, a követi állás, a kincs- vagy tudományvágy, a barátság, szorgalom s kereskedés? Minden városban vannak jövevények. A száműzetési helyeken — Schiathosban, Seriphosban, Gyárosban — sőt e sivár Corsicában is találunk embereket, kiket valami benső ok vezetett ide. Mert az emberi lélek mozgékony és nyugtalan, gondolatait szétküldi ismert és ismeretlen dolgokra, s az újak felett örvend. S ezen nem is csodálkozhatunk, ha eredetét tekintjük, a lélek nem áll földi testből, amaz égi szellemből szállott alá. Az égiek természete pedig a folytonos mozgás; nézd a fénylő csillagokat, egy sem áll közöttük, de folytonosan tova síklik; minden forgásban van, mint a természet törvénye azt rendelte. Nézd a népek vándorlását; a régiek eltűnnek, beolvadnak s újak állanak elő. Mindez nem egyéb, mint közös és általános száműzetés. De minek soroljam elő Antenort, Evandert, vagy Didót, városok alapítóit? A római birodalmat is egy száműzött alapította. A száműzetés nyomoráival szemben a tudós Varro elég gyógyszernek találta azt, hogy

ott is ugyanazon természettel élünk; M. Brutus pedig azt, hogy erényeinket is magunkkal viszzük. Mit vesztettem tehát? A két legszebb dolog: a közös természet s az egyéni erény mindenhová követ minket. Így volt ez megállapítva az által, a ki e világegyetemet alkotta, legyen bár az a mindenséget uraló Isten, vagy a megtestesült ész, vagy a mindent átözönlő isteni szellem, vagy a fatum, s az egymással egybefüggő okok változhatlan sorozata, — meg van állapítva mondom, hogy csak is legsilányabb javaink eshetnek idegen önkény alá. A mi az embereknek legjobb birtoka, az kívül esik az emberi hatalmon; sem el nem adható, sem el nem vehető. Ez a világ, melynél nagyobbat s ékeesebbet a dolgok természete nem szült, a szemlélődő lélek, a világ csodálója: a mi sajátaink, örökkévalók s velünk maradnak, míg mi velök maradunk. Bátran fölemelt fővel s tántorithatatlan lép-tekkel siessünk tehát a merre útunk vezet.“

„Midőn a napot és holdat szemlélem, midőn azoknak feljövését s alányugvását, a sebesebb vagy lassabb haladás okait vizsgálom; midőn látom az állani látszó, mozgó, egymásnak saját nyomait átadó, szétpattanó s hosszu futásban sugaraikat hátrahagyó csillagokat; midőn ezekkel vagyok s az égiek közé, mennyire lehet vegyülök: mit érdekel az, hogy mit tapotok. Szük kebel az, melyet földi dolgok gyönyörködtetnek.“

„A legegyszerűbb kunyhó is ékeesebb minden templomnál, ha benne igazság, kegyesség, józan ész s az emberi és isteni dolgok tudása lakik, a száműzetés könnyű, ha ezen erények kíséretében mehetünk.“

„A mi a szegénységet illeti, — abban nincs semmi rossz. Ugy érzem, hogy nem gazdagságot vesztettem, hanem az azzal járó bajt és fáradtságot. A testnek kevésre van szüksége. A ki a fényűzést s a pazarul terített asztalt meg tudja vetni, szegénységet nem érez. A kívánságnak semmi, a természetnek egy kevés is elég. A ki a természetes mértéket túlhaladja, azt a legnagyobb gazdagságban is szegénység követi. A szükséges dolgokat a száműzetési hely is megadja, a fölöslegesekre birodalmak sem elegendők. A lélek az, a mi gazdagokká tesz, ez pedig mindenütt jelen van. A lélek szent és örökkévaló, saját javaiból él, s a pénz ép úgy nem tartozik hozzá, mint a halhatatlan istenekhez mindazon dolgok, melyeket tudatlan elmék nekik szentelnek. A szegény legtöbbnyire boldogabb a gazdagnál. Homér, Pla-

to, Zevs, Men. Agrippa s Scipio szegények voltak. Ily nagy példák közepett a szegénység csak óhajtandó lehet.“

„Ha mindezek mellett valaki a száműzetést mint me g b é l y e g z ő t hozná fel: csak azt felelem, hogy ha egyszer az erény a lelket megacézolta, az többé meg nem sebezhető. Ha utolsó napodat nem mint büntetést, hanem mint a természet törvényét tekinted, s ha így a halál félelmét levetközted: semmi félelem sem merészel többé kebledbe lépni. Egy Socrates, egy Cato halála szégyenteljes helyett nem dicső volt-e? Senki sem vettethetik meg másoktól, ha elébb önmaga által meg nem vettetett. A ki magát a legkegyetlenebb sorssal szemben is magasan tartja, s ama nehézségeket, melyek másokat elnyomnak, legyőzi: a szerencsétlenséget díszkoszoru gyanánt hordozza. Senki sem bámulandóbb, mint a szerencsétlenségben erős. Sokan a halált a megvettetés elébe teszik. Erre csak azt mondom, hogy a nagy férfi, ha elesett is, csak nagynak marad, ép mint midőn lábbal tapodtatnak a szent helyek romjai, melyeket a vallások mégis úgy tisztelnek most, mint leromboltatásuk előtt“.

„Nincs tehát, kedves anyám, miért végtelen bánatba merülj. Te gyermekeidet mindig önmagukért szeretted. Több jót árasztottál rájuk, mint vártál tőlök. Igaz, hogy nem vagyok veled s beszélgetéseinkkel nem viditjuk kedélyeinket; igaz, hogy a sziv és lélek kölcsönös rokonszenve nem nyilvánulhat együttlétünkben, de a gyöngé női nemem fölülmelkedve, erényeid s tiszta nőiséged tudatában légy erős. Tartsd szemeid előtt ama magas női példányokat, a Grachusok anyját, s Rutiliát, ki fiát száműzetésébe követte. Vigasztalásért, időöltések helyett, fordulj a bölcsészet tanulmányozásához, az meggyógyítandja sebeidet, eloszlatja bánatodat. E mellett ott vannak testvéreim, versenyezni fognak a fiui kötelesség teljesítésében, s így az egy utáni vágyat, kettőnek szeretete pótolni fogja. Ott vannak unokáid, s kis fiam a kedves Marcus. Kinek könyeit ne törölhetné le az ő nyájassága, kinek bánatos kedélyét ne deríthetné fel az ő játszásága!? Én pedig kérem Istent, hogy ők éljenek, hogy a sorsnak minden csapásai, s az anya fájdalmai egyedül bennem öszszpontosuljanak. Minthogy pedig tudom, oda fordítjuk kezünket gyakrabban, a hol fájdalmat éreztünk, s tudom, hogy rám legtöbbször gondolsz; gondolj rám úgy, mint a ki vigan s derült kedéllyel élek s boldog vagyok, s! mintegy megáldva javakkal; és ez igaz is. Elmém most a könnyebb tanulmányokban gyönyörködik, majd a nehezebbekben igazságot keres; a saját és a mindenség

természetét vizsgálja; a földet s ennek helyzetét, a tengert s annak váltakozó áramlatait; az ég és föld közeit; feltör a legmagasabb pontig s élvezi az isteni dolgok szép látványát; örökkévalóságának tudatában lelkem bégárja a multat és jövőt“.

Ez rövid kivonata a vigasztaló iratnak, melyet Seneca valódi stoicusai érvek s elvek szerint, benső átérzéssel s anyja iránti szeretet s tisztelettel megrakva anyjához küldött. Méltó az átolvasásra eredetiben.

Még van egy irattöredék száműzetéséből „*Consolatio ad Polybium*“ czimvel, melyben ennek testvére feletti bánatát enyhíteni igyekeznek. A levél tele van hizelgéssel s magasztalással Polybius és a különben gyűlölt fejedelem iránt. Jobb lett volna, ha az egész elvész, mielőtt töredéke hozzánk jutott. A benne foglaltakat csak úgy egyeztethetjük meg Seneca eddig ismert jellemével, ha mentségül vesszük a száműzetés keserveit, melyek évek folytán már a bölcsét is megtörték.

Végre fordult a koczka. Claudius legutolsó neje, a cselszövő, bűnterhelt Agrippina 49-ben Kr. u. Senecát visszahívatta, s praetorságot is eszközölt ki számára, számítása levén Tacitus szerint (Ann. XII. 2.) saját rossz hírét egy ily tudományáról híres férfi visszahívása által enyhíteni; ugyanekkor fiának, Néronnak is tanítójává tette, remélve, hogy Seneca is, mint Claudius gyűlölője, eszköz leendő Néron trónra emelésében. Ama kor legnagyobb bölcse volt tanítója a legkegyetlenebb s vérengzőbb zsarnoknak. Nem czélom s hosszas is lenne amaz évek politikai történetét leírni. Legyen elég anynyi, hogy Agrippina ravasz eszélyessége kivitte azt, hogy Nero, Claudius törvényes fia, Britannicus mellözésével császárrá lett, s hogy Seneca volt ekkor is egy darab ideig tanácsadója a nemes és jellemes Burrussal együtt Néron uralkodásának első öt éve szelid volt, s a tanító befolyása meglátszott. Később a vad természet útát tört magának. Emiatt, s meg Agrippina fondorlatai miatt, Senecának jellemében is keletkeznek foltok, melyeket nehéz lemosni. Stoicismus és császári ndvar nem férnek meg együtt. A tanítvány gazdag ajándékokkal halmozá el Senecát, melyet később ellenségei vádol használtak fel a bölcs ellen, kinek elve vala a szegénység. Pazar és fényűző időkben a dúsgazdag államférfi lehet, de bölcs többé nem. Britannicus csak hamar megmérgeztetett, higyjük, hogy Senecának ebben nem volt része. Nemsokára Agrippinát a Néron anyját is utolérte sorsa és meggyilkoltatott, a mibe saját rovására,

Seneca is előre beleegyezett, sőt a senatus előtt a gyilkolás után felolvasott császári mentetetődző levelet is ő szerkesztette. Bölcsünk ellenségei szaporodtak, s Neró is kezdé megelégni őt. Egyik vád a másikat érte. (Tac. Ann. XIV, 51.) Seneca észrevéve hányadán áll a dolog, engedélyt kért Nerótól, hogy magát igazolja s végleges elbocsáttatását kérje, felajánlva saját vagyonát is a császárnak. Neró végig hallgatva, felelé, hogy őt nem nélkülözheti s vagyonát se fogadhatja el. [Tac. Ann. XIV, 52—53]. Ez idő utánra esik Róma felgyújtása s égése, melynek borzasztóságát Tacitus oly élénken rajzolja (Ann. XV, 38—43), s a keresztények első üldöztetése [Ann. XV, 44]. Ez eset után Seneca újra elbocsáttatásért könyörgött, a mi megtagadtatván, mezei lakába vonulva, magát betegnek tette, s nem hagyta el szobáját. Mondják, írja Tacitus (Ann. XV, 45), hogy Néro mérég által akará a bölcsnek életét vétetni, de nem sikerült, vagy azért, mert szabadossa elárulta a tervet, vagy, mert Seneca eledele rendszeren csak gyümölcs volt s szomját a folyó vizből szokta oltani. De csakhamar meghozá a sors Néro örömét. Egy özszeesküvés terveztetett, célja levén Néro meggyilkolása. Feje volt C. Piso, tagjai Natalis, Lucan, Fenius, Rufus s többen. Az özszeesküvők elárultatván, Natalis a vallatás alkalmával, tán hogy Néronak nagyobb örömet szerezzen, Seneca nevét is említette. Csak ez kellett. Az özszeesküvők vagy nyíltan kivégeztettek, vagy császári rendeletnél fogva, az akkori szokás szerint, öngyilkosokká lenni kényszerítettének. Senecához is, habár őszintén nyilvánítá, hogy az egész dologban semmi része sincs, elment a parancs, hogy magát végezze ki; azt sem engedék meg, hogy végrendeletét megírja; sietnie kellett; barátai sirva ölelék körül, neje fájdalmában oda nyilatkozott, hogy inkább meghal vele együtt, mint nélküle éljen; Seneca végre ebbe is beleegyezett. Azután fölmetszé karja ereit; de elgyengült testéből a vér csak lassan folydogált. Lábszárait is felmetszé. E közben neje is végbe vivé a végadó műtétet; Seneca azonban, hogy halála szemlélése által neje lelkierejét meg ne törje, őt más szobába távozni kéré; — ekkor ékesszólásának szabad menetet engedett, odahivott írkokok lejegyzék szavait. A meghalás perce azonban mind csak késett; siettetendő, Seneca egyik orvos barátjától mérget kért s vett be, de ez se használt, mert tagjai már hidegek voltak, majd meleg vízbe tévék: ez se segített; végre egy gőzfürdőbe vivék, hol lelkét kiadta (65. Kr. u.) Testét, korábban kifejezett kívánsága szerint, barátai, minden ünnepélyesség

mellőzésével megégették. (Ann. XV, 60—64.) A halál körülményeiről Néróhoz folytonosan mentek a tudósítások, s ő, nem akarva hogy Paulina Seneca neje is elveszzen, embereinek megparancsolá, hogy sebeit kötözzék be. Sikertült is megmenteniök. Még néhány évig élt, keblében hordozva férjének, s halásápadt arczán ama borzasztó óráknak emlékét. Ez röviden Seneca élettörténete.

Lássunk most valamit műveiből. Hármat már említünk. Vegyük fel az A. Cremutius Cordus leánya vigasztalására irt „*Consolatio ad Marciam*“ czimű iratát. Oly gazdag s tartalomdús e kis könyv is, hogy kivonat gyanánt szinte az egészket kellene adni. Nehány sort idézek. A XIX-ik fejezetben így folytatja: „mi okozza hát bánatodat Marcia? az, hogy fiad meghalt, vagy hogy hosszasabban nem élt? Ha az, hogy meghalt: ugy mindig bánkodnod kellett volna, mert mindig tudtad, hogy halandó. Gondold meg, hogy a megholtat többé semmi rossz nem éri. Nem tudjuk, hogy a halottakra örök sötétség borulna; hogy börtönnel, tűzzel égő folyamokkal, a feledékenység folyójával, vádlók- és vádlottakkal vagy zsarnokokkal találkoznának. Mindez a költők képzeletjátéka a mi retentésünkre. A halál minden fájdalmaknak vigasza és vége. Nagy és örök béke fogadja a megholtat. Saját bajairól öntudatlan az, a ki nem érzi, hogy a halál a természetnek legjobb találmánya. Nincs miért fiad sirdombját látogasd (cap XXV.); ott csak a leggyarlóbb csontok és hamvak fekszenek, ő maga elment, eltávozott, s a halandó kornak szennyét s bűneit levetközve, a magasba szállt, a hol a szt. társaság, a Scipiók s Catók fogadák. Ott atyád, Marcia unokáját, az új világnak örvendezőt, magához fogadja, a csillagok járását neki megtanítja, s a természet titkaiba beavatja, mert ő már ismeri azokat; a magasból a hátramaradottakra letekinteni: öröm, s ne feledd, Marcia, hogy te atyád, fiad s sok nagy lélek szemé előtt vagy, s pirulj azokat siratni, kik jobb sorsot nyertek“ A könyv végén a világ összeomlásáról, hogy újra alakuljon, beszél. oly keresztényies eszmék szerint, hogy szinte félek, nehogy interpolatio legyen. Temetési beszédekre szebb eszméket alig kaphatni, mint e könyvben vannak.

Vegyük egy más kis könyvét: „*De providentia*“, melyet Lucius siciliai helytartóhoz irt. „Kérdéd tőlem, Lucius, hogy lehet az, ha gondviselés kormányozza a világot, hogy oly sok rossz éri a jó férfiakat. Fölösleges bizonyítgatnom, miután te az isteni gondviselés felől nem kételkedel, hogy e nagy mindenség fel-

ügyelő nélkül nem lehet, hogy a csillagok s azoknak futása nem esetleges, hanem törvényszerű; hogy a rendben előforduló természeti tünemények, valamint a rendetleneknek látszók is, nem a bolygó anyag eredményei, hanem természetes okoktól függenek. Kérdésed illetőleg tehát egyenesen az istenekre, mint a legjobbakra legjobbakra utallak. Maga a természet sem engedi meg, hogy a jók a jóknak ártsanak. A jó férfiak és Isten között, az erény egyesítő erejénél fogva, baráti összeköttetés van, nemcsak, de szükségesség és hasonlóság is, a mennyiben a jó ember csak időre nézve különbözik istentől, annak tanítványa, versenytársa és valódi sarjadéka, a kit ama magasztos szülő, az erények vizsgálója, mint szoktak némely atyák, kissé szigorúan nevel, megpróbál, oda és a maga számára előkészít“.

„Mi rosz érhetné a jó embert? Valamint a sok folyó és eső a tengervíz ízét meg nem változtatja, úgy a bajok rohama a jó és bátor férfit el nem csüggesztheti. Nem mondom, hogy nem érzi azokat, de legyőzi. A nehézségek neki csak gyakorlatul szolgálnak. Az erény küzdelem nélkül elsatnyul; veszélyekre vágyik az, s saját czélját, nem a mit szenvedhet, tartja szem előtt, tudva hogy szenvedése is dicsőség. Az atyák gyermekeiket szünet alatt is munkára ösztönzik; az anyák keblökre veszik s mintegy árnyékban szeretnék tartani, távol munkától és fájdalomtól. Istennek a jó férfiak iránt atyai lelke van s őket bátran szereti. Csodálkozol-e tehát, ha Isten, ki a jókban gyönyörködik s ki azokat legjobbakká s kitűnőbbekké tenni akarja, oly sorsot mér rájuk, mely által erősbíttessenek? Örömmel szemléli a saját művére tekintő Isten ama nagyszerű látványt, a jó férfinak a sorssal való bátor megküzdését. És a halál? az csak megszenteli a nemesen halókat. Szerencsétlen csak az, kit soha sem ért szerencsétlenség. Ne féljetez attól, a mit a halhatatlan Isten csak ösztönzésül állit előtökbe. A szerencsétlenség alkalom az erény felmutatására. Méltók Istenhez azok, kikben tapasztalható, mily sokat tud szenvedni az emberi természet. A megpróbáltatások szükségesek. Az erénynek csak erős bizonyítéka lehet. Isten ép azt teszi a jó emberekkel, a mit ama tanítók, kik azon tanítványoktól követelnek többet, kiktől többet remélnék. Ha meglátogat a sors, hordozzuk férfiasan; az nem kegyetlenség, hanem harez, mely csak bátrabbakká tesz. A testnek is az legerősebb része, mely legtöbbet van munkában. Tűrjünk erős lélekkel; ez az Isten akarata. Egyik ok a másiktól függ; a köz és magán

ügyeket a dolgok hoszsza sora vonza; mindennek biztos útja van, melyet az örökké álló törvény szab elébe: nagyszerű vigasztalás a világegyetemmel együtt tova ragadtatni. Maga a mindenség alkotója s igazgatója írta meg a mindenség célját, a végzetet; de ő is követi azt; mindig parancsol s mindig engedelmeskedik. Ne várjuk, hogy a szerző ama nagy tömeget megváltoztassa. Elvett ő a jóktól minden roszt: bünt, rossz gondolatokat, pénzvágyat s lealázó gyönyört; megadott minden biztos állandó jót, melyet keblökben hordoznak; lelköket fegyverekkel ruházta fel. Föl tehát bátran! ezzel muljátok feljül Istent: hogy ő a szenvedések türésén kívül áll, ti pedig azon feljül. Vessétek meg a gazdagságot! nincs abban semmi jó. Ne gondoljatok a szegénységgel. Senki sem él szegényebb módon, mint született. Vessétek meg a sorsot! nem adtam, mond Isten, annak kezébe oly fegyvert, mely lelkete ket sérthetné. Vessétek meg a halált! csak néhány percz az, mely alatt a lélek megválk a testtől, miért félni attól oly hoszszasan? rövid út vezet a szabadságra.

Egy másik műve a számüzetésből való hazatérése után „*De tranquillitate animi*“ a lelki nyugalomról, nagyon érdekes s eszmedús értekezés, mint csaknem minden műve bölcsünknek. Elébb megmondja, hogy mit ért a szó alatt, a mi nem egyéb, mint a görög *εὐθυμία*. Azután elmondja a lelki nyugtalanság okait, neveit s állapotját. A nyílt téren ép ugy, mint a magányban, lehet az ember nagy és nyugodt lelkü. A ki a köztársaság ügyeiben fárad, vagy hadsergeket vezet, nem áll elébb mint az, a ki az igazságról, jó lelkiismeretről, kegyességről s Istenről tanít; vagy az, a ki magában tanulmányozva, elmélkedik s gondolatait másokkal közli. Az erény mintegy homályba rejtve nem lappang: szétküldi sugarait. A nagy lélek nem zárkozhatik egy város falai közé, hanem az egész földre kihat, s hazája a nagy világ: hogy erényeinek tágasabb tér nyiljék. Munkásságunkat illetőleg, elébb saját erőnket, azután a mire azt fordítani akarjuk, kell megvizsgálunk s a kettőt egybevetnünk. Oly dolgokkal foglalkozunk, melyek iránt benső hajlamot éreznünk. A sokra és nagyra vágyást, irigységet s kevélységet kerüljünk. A pénz és vagyonbitorlás legjobb mérlege az, mely szegénységbe nem esik, de attól meszsze sem távozik. Egyszerűség és takarékoság az első kellékek. A tanulásban is mértéket kell tartani. Jobb egy néhány elismert szerzőnek magunkat átadni, mint sokak között tévelygni. Az egész élet szolgaság egy vagy más tekintetben. A sor-

sával megelégedés a legnagyobb boldogság. A tiszta lelkiismeret előtt semmi sincs oly keserű, melyben vigaszt ne találhatna. A haláltól félelem balgaság; rosszul élt az, ki nem tud jól meghalni. Keblünket tulságos gondokkal, elménket hoszszas, fárasztó munkával ne gyötörjük. A munkát nyugalom, a magányt társas együttlét kövesse. A tiszta és hű barátság egyik fő eszköz a kedélyhangulat egyensúlyban tartására. A természet szemlélése — szabad óráinkban — s szépségének élvezése is nagyban elősegíti a kedély derültségét. A szomorú józanságot néha üdítő eszközökkel is el kell tűzni. stb.“

Egy műve „De constantia sapientis, sive quod in sapientem non cadit injuria“, egyike legjobb értekezéseinek; oly tömött s oly erős érvekkel bizonyítja tárgyát, hogy részleteket adni belőle csaknem lehetetlen. Az olvasót tehát az eredetire utalom.

A „De Clementia“ című értekezése Neróhoz van intézve; valószínűleg uralkodása első éveiben iratott. Eredetileg 3 könyvben volt írva, de a 2-iknek nagy része s a 3-ik egészen elveszett. Tárgyát nagyon szépen és jól kezeli. „A kegyelem bármely házba jusson, azt boldoggá s nyugodtá teszi; a királyi lakban pedig minél ritkább, annál bámulandóbb. Ha te a köztársaság lelke vagy, az a te tested; magadnak kegyelmezel, midőn másoknak kegyelmet osztogatsz. Az egyes ember kegyetlensége keveset árt, a fejedelmé háború. „Oderint dum metuant“. A nagylelkűség megillet minden halandót, még azt is, a kin alól senki sincs“. Második könyve elején említi a mesét Neróról, hogy midőn egy ítéletet alá kelle írni, így szólt: „vellem nescire litteras“.

A Paulinushoz írt „De brevitate vite“ című értekezésében azt bizonyítja, hogy az élet nem rövid, csak mi teszszük azzá, nem használva fel az időnek, mely egyedül miénk, minden óráját.

A „De vita beata ad fratrem Gallionem“ (Novatum) is nagyon szép értekezés. Főelv: a természet szerint élni. Engedelmeskedjünk Istennek; a mi történik, fogadjuk jó lélekkel, tartsuk meg a régi szabályt. Kövesd az Istent! Az Isten birodalmának vagyunk polgárai, s Istennek engedelmeskedni: szabadság. Hazánk a nagy világ, örünk az Isten, ki felettünk és körülöttünk van s a tények és beszédek vizsgálója. Valanikor a természet a szelle-

met visszszakivánja, azzal a tudattal távozom, hogy a tiszta lelkiismeretet s a jó törekvést szerettem; hogy senki szabadságát meg nem sértettem s az enyimet legkevésbé. A ki ezt tűzi célul, az Istenhez útát készít; az ilyent nem éri bántalom, ép úgy, mint a halhatatlan isteneket nem sérthetik azok, kik oltárait felforgatják, habár a szándék és akarat rosznak marad; eltűri az emberek hoborjait, ép úgy, mint a legnagyobb és legjobb Jupiter a költők esztelenségeit, kik közül egyik szárnyakat, másik szarvakat tesz reá; egyik az istenek iránt kegyetlennek, másik az emberek iránt igazságtalannak tartja, egyik házasságtörőnek, másik atyagyilkosnak nevezi. Mely beszédek csak oda vezetnek, hogy az emberek szégyeljék meg bűnökét; ilyeneknek hívén az isteneket. Az ember a halhatatlannak megismerésére szerfölött halandó.

Egy nagyobb munkája az Aebutius Liberalishoz intézett „De beneficiis” című 7 könyvben; melyekben a jótétemény-adást és vevést behatóan s remekül tárgyalja, habár sok ismétléssel s rendszer nélkül. A mi minket különösen érdekel, az a 4-ik könyvben van. Cap. IV: „Tudom némelyek azt mondják, hogy Isten jótéteményeket nem osztogat; hanem reánk nem gondolva egyebet cselekszik; vagy a mi Epicurus szerint a legnagyobb boldogság: semmit sem cselekszik, s a jótétemények őt ép úgy nem érintik, mint a bántalmak. A ki ezt mondja, az nem hallja az esedezőknék s a mindenfelőlről égre emelt karokkal fogadást-tevőknek szavait; a mi valóban nem lehetne így s nem értett volna egyet minden halandó amaz esztelenségben, hogy siket lényekhez s megindíthatlan istenekhez könyörögjön, hacsak nem ismerték volna azoknak, most önként odaajánlt, majd a kérőknek adott, vagy időszerű s a veszélyeket közbejöttével feloldó jótéteményeit. Ki oly nyomorult és elhagyatott, hogy az Isten jótékonyágát ne érezte légyen. Nézd magukat a sorsuk felett panaszolókat és siránkozókat, nem fogsz találni olyat, ki a jótéteményeknek teljes hiányában lenne; senki sincs, kihez, habár kevés is, ama legkegyesebb forrásból ne folyt volna. Tán kicsiny az, a mi minden szülöttnek egyformán megadtatik? Keveset adott a természet, midőn önmagát adta?”

Cap. V. és VI: „Isten nem ad jótéteményt! Honnan vannak tehát, a mikkel birsz, a miket adsz és megtagadsz? Honnan a mik a szemet, fület s a lelket gyönyörködtetik? Honnan az állatokkal ellátott, virágok-, fák-, füvek s folyamokkal ékesített föld, s az annak

gyomrában rejlő kincs? Honnan ama bőség, melyből pazarlásra is jut? Honnan a lég, melyet lélegzelsz? Honnan a világosság, melyben élted cselekvényeit rendezed? az erekben folyó vér? a gyönyör eszközei? Honnan a nyugalom, melyet élvezel? Nemde, ha háládatos vagy, mondani fogod:

. Deus nobis haec otia fecit.

Namque erit ille mihi semper Deus, illius aram

Saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum

Ludere, quae vellem, calamo permisit agresti. (Virg. Ec. I.)

Tehát Isten az, a ki nemcsak néhány tehenet, hanem baromsordákat küldött szét az egész föld kerektségén, s ki azoknak edelt szolgáltat; ő az, a ki nem csak nádsípon énekelgetni s pásztori verseket alakítani tanított, hanem oly sok művészetet, a szavak különféleségét, s a belső és külső lég erejével dalba átmenő hangokat is adott. A művészetek magvai belénk oltattattak s rejtekükből elővezeti azokat ama nagy mester — isten“.

Cap. VII: „Azt mondod, hogy ezeket a természet adta. Nem veszed észre, hogy csak más nevet adsz Istennek? Mert mi más a természet, mint Isten, s isteni ész bévegyülve az egész világba s annak részeibe? Más meg más nevet adhatsz a mindenség szerzőjének, s Jupitert nevezheted legjobbnak, legnagyobbnak, mennydörgőnek s megállítónak, mely utóbbi nem azért van, hogy — mint a történészek mondják — a rómaiak futó sergét megállította, hanem, mivel mindenek az ő jótéményéből állanak fenn s önmaga: megállító, állandósító. Nevezheted őt végzetnek (fatum), mert a végzet nem egyéb, mint az okok egybefüggő sorozata s ő az első oka mindenek, melytől a többiek függenek. Cap. VIII. Nevezik őt Liber atyának, mert mindeneknek atyja; Herkulesnek, mert ereje legyőzhetetlen; Mercurnak, mert nála van az ész, mérték, rend és tudomány. Bármerre fordulsz, magad előtt találod őt; mindenütt jelen van; saját művét bétölti önmaga. Semmit se érsz hát azzal, hálátlan halandó, ha állítod, hogy nem Istennek, hanem a természetnek vagy lekötelezve, mert sem a természet nincs Isten nélkül, sem az Isten a természet nélkül. Ha valamit Senecától kaptál s azt mondod, hogy azzal Annaeusnak, vagy Luciusnak tartozol: nem a hitelezőt cseréled fel, hanem a nevet. Így ha a természetet végzetnek, vagy sorsnak nevezed is,

mindezek Isten nevei, a ki hatalmával különféle módon él. És ez legyen bizonyítása annak, hogy Isten legtöbb és legnagyobb jótétéményt osztogat és pedig a visszszakapás reménye nélkül". A többinek eredetiben átolvasását az olvasóra bízom.

Egy másik műve: „A természeti kérdésekről“ 7 könyvben, a természeti elemek s tüneményekről szól. A természet-tudósnak, összehasonlítás tekintetéből, érdekes lehet.

Következnek levelei, számban 14.

A Cicero levelei, nagy részben, levelek a szó valódi értelmében; foglalkozva önmagával, saját és a czimzett egyén s a köztársaság napi ügyeivel. Senecának ellenben szinte mindenik levele olyan, mely a mindennapi eseményeket teljesen mellőzi. Ezeket a bölcs írja, s nem az életembere. Céljok a tanítás, értekezés és magyarázat. Nem is létezik tán 124 levél egy csomóban, mely külön-külön véve, aránylag, több szellemi tartalmat, s egészben véve, több gondolatot, oktatást foglalna magában. Ezekből tán egyet sem olvashatunk, melyből valamit ne tanulhatnánk, s melyben egy, két vagy több igazságot csillogni ne látnánk. E leveleket s már művei nagy részét is Seneca, a mint látszik, élete végső éveiben írta, akkor, midőn már visszszavonult volt Né ró udvarából; midőn egy változatos élet oly gazdag tapasztalatai az élesen ítélő tudó elmének s mélyen belátó észnek a feldolgozásnak bő anyagul szolgáltak. Ezek leírása még azonban nem állított volna elő az utókornak egy ily Senecát. Ide járul ama gazdag, római és görög irodalmi ismeret, melylyel Cicerót kivéve, korának egy tudósa sem dicsekedhetett ily nagy mértékben. A stoicusok és epikureusok két ellentáborra, Socrates, az academicusok, peripatetikusok, eclecticusok, cynicusok, szóval a görög és latin bölcsészek, irók és költők nevei újra meg újra előfordulnak irataiban, állításaik most egyszerűen vagy helyeslőleg idéztetvén, majd éles bonczkés alá vétetvén. Idézetekben senki sem gazdagabb. E bő ismeret, mely különösen a bölcsészetnek minden zúgát átöleli, párosulva mély gondolkozással, valódi emberi érzéssel, a mindenség alkotója-, igazgatója- s gondviselőjében helyezett hitttel, ügyes és erős érvelés, tömött s élénk irány, melyben az eszmék ezrei oly megkapóan követik egymást: jellemzik Seneca iratait. Gondolatainak túlbősége okozza nagy részben, hogy műveiben rendszert nem követ s az egyik gondolat által támasztott újabbak tárgyától el-elvezetik. Ő maga mint bölcsész egyik iskolához sem tartozik szorosán; a mint maga mondja: kö-

veti a stoicusok példáit, de nem szabályait. Epicurust, habár sok helyt ellenkező véleményt követ, nagy tiszteletben s elismerésben részesíti, de nem iskolája többi tagjait, kik mesterüket félreértették. A cynicusok közül különösen Diogenest kedveli. Socratest bámulja; Plató idealismusában nem tudja magát beletalálni; Aristoteles állításait sok helyt czáfogatja. Cicero előtte nagy tekintély; Homér, Lucretius, különösen Virgil kedvencz költők. — Hogy a bölcsész nem élt egészen a hirdetett elvek szerint, hogy jellemében csorbák voltak, hogy iratai a Caligula idézett megjegyzéseit is némi részben igazolják, azt már említém.

Még csak leveleiből idézek néhány keresztényies sort. „Ugy élj az emberekkel, mintha Isten látna, minthogy valóban lát is, s úgy beszélj Istennel, mintha az emberek hallanák. Csak az méltó Istenhez, ki a gazdagságot megvetette. Szerfölött ne szeressük az életet, szerfölött ne is gyűlöljük azt. Mi más a lélek, mint az emberi testben szállásoló isten? E lélek pedig ugyanaz mind a római lovagban, mind a szabadosban, mind a rab szolgában. Hisz e nevek csak nagyravágyás és joggalanság eredményei. Bármely kis szögletből égbe ugorhatsz, csak ébredj és kelj föl s állíts magad elé Istenhez hasonló alakot; de nem aranyból vagy ezüsből, az anyagból Istenhez hansoló kép elő nem állitható. Nincs miért kezeinket ég felé emeljük, vagy a templomórt arra kérjük, hogy a szt. kép fülelhez bocsásson ama hitben, hogy így jobban meghallgattatunk: közel van Isten hozzád, veled van, benned van. (Hasonl. Csel. XVII.) Igen, szent lélek lakozik bennünk (sacer intra nos spritus sedet), jó és rossz tetteink vizsgálója és őre. Isten nélkül senki sem jó. Senki sem emelkedhet önsorsán feljül, hanem csak az ő segélyével. Ő ad jó és magasztos tanácsokat (Lásd a 41-ik levél gyönyörű leírását). A világegyetem istenből és az anyagból áll: az anyagot ő kormányozza s ez követi őt, mint igazgatót és vezért. A mi a világban az isten, az az emberekben a lélek. Isten mindenütt és mindeneknek jelen van. Isten lélekből s nem kényszerítésből követendő. Isten nem tiszteltethetik a leölt barnok testével. sem arannyal és ezüsttel, vagy másnemű kincsekkel, hanem kegyes és benső hajlammal és érzülettel. Ugy éljünk, mintha minden embernek szemei előtt volnánk, s úgy gondolkozzunk. mintha valaki keblünk belsejébe láthatna, mert mit ér az emberek előtt valamit eltitkolni: Isten előtt semmi sem lehet bezárva.“

Száz meg száz mondatot lehetne még idézni, nemcsak Istenről, hanem az erkölcsökről, kötelességekről, bűnökről, jótéteményekről stb. Azonban tovább nyújtani szükségtelennek látom. Ez elegendő lehet arra, hogy bölcsünk életéről s vallásos gondolkozásáról az olvasó némi ismeretet szerezzen, bővebb ismeretséget maga a bölcs művei olvasása nyújtand. Csak azt említem még meg, hogy Seneca az egyházi írók — Tertullian, Hieronymus, Augustinus, s Lactantius — előtt nagy tekintélyben állott, s műveit az egyház emberei, nemcsak mint hasznosokat, de mint keresztényieseket is, olvasták és idézték. Az a föltevés, hogy Pállal ismeretségben lett volna s tőle magyarázatot hallott és fogadott volna, ha lehetetlennek nem látszik is, de kevés valószínűséggel bír, tekintve a zsidók megvetett állapotát, a mit a fennebb idézett Gallio eljárása is bizonyít, s a latin írók épen bőven. Én legalább nem hiszem.

Theologusainknak is méltó és ajánlandó olvasmány-tárgy lehetnének ama nagy bölcs iratai, ki szebben és magasztosabban írt és halt meg, mint élt.

Derzsi Károly.

A compluti polyglottáról. ¹⁾

PRESCOTT V. H. UTÁN. ²⁾

Sürgös foglalkozásai közt is talált Ximenes bibornok alkalmat egy oly nagy mű létrehozására, mely egyedül is elégséges lett volna nevének a halhatatlanságot biztosítani. Ez az ő híres bibliája, a compluti polyglotta, mint rendszeren neveztetik a hely nevérol, hol nyomtatott. Martyr ³⁾ leveleinek egyikében (opus Epist. 254.) írja: „Alcala de Henares, quae dicitur esse Complutum. Sit, vel ne, nil mihi curae“. Marineo Lukács ⁴⁾ a complutum nevet a vidék gazdag gyümölcsstermésével hozza kapcsolatba „complumento“ ⁵⁾ que tiene de cada cosa (Cosas memorables, fol.13). Alcalának régi neve Complutum volt, mely név Pliniusnál is előfordul

¹⁾ Midőn az érdekes cikkért szives köszönetet mondunk, egyszersmind helyén látjuk olvasóinkkal tudatni, hogy a nemes Gróf urnak ígéretét birjuk arra nézve, hogy folyóiratunk közelebbi számában szerencsések leszünk egy újabb cikkét közölhetni a mandäusokról.

²⁾ History of the reign of Ferdinand and Isabella. In two volumes. London. 1858.

³⁾ Martyr Péter a D' Anghiera családnak volt egyik tagja, született Aronában, a Lago maggiore partján 1455-ben Rómába ment, hol több éven át tartózkodott, utóbb Spanyolországba költözött. Ez új hazájában legelőbb mint katona szolgálta Ferdinánd királyt. Granada bevétele után a fiatal nemesség tanítását vette át s e téren is magának nagy érdemeket szerzett. Az udvar igen megkülönböztette s mint követet Aegyptomba küldte, hol a reája bizott ügyekben sikerrel járt el. Ekkor már az egyházi rendbe lépett. Később Sz. Jagoi apátnak neveztetett ki Jamaicában. Meghalt 1525-ben. Művei éles eszéről és sok ismeretről tanuskodnak; két főmunkája az idézett „Opus Epistolarum“ s „De orbe novo decades“ (mely 8 decasból áll s Amerika felfedezésénél kezdődik). A fordító.

⁴⁾ Marineo Lukács (vagy mint később nevezte magát Lucius) Siciliában született, előbb Palermóban, utóbb Rómában tanult, ezután Palermóba ment vissza, hol tanári állást foglalt el. 1486-ban Spanyolországba ment, hol a salamancai foiskolában tanar lett, utóbb Madridba hivatott meg az udvarhoz a fiatal nemesség tanítása végett s ugyanott királyi történevezetett ki. Végre Palermóban kanonok s apat lett. Meghalt 1533-ban. — A. f.

⁵⁾ „Complemento“ a. m. teljesség. — A. f.

(H. N. 3, 3, 4.). A polyglotta eszméje Origenesé, az ő hexaplája volt az első ily nemű vállalat, melyben a görög fordítások mellett a héber eredeti szöveg is bétölt két rovatot, ez a ἑβραϊκὸν ἔδαφος, — az egyik rovat alatt az eredeti szöveg héber, a másik alatt görög betűkkel iratott. Origenesnek azonban a héber nyelvben csak közepszerű jártassága volt¹⁾. Ximenes terve a Sz. I. különböző régi nyelvekben fennmaradt szövegeinek egymás mellé való rendezéséből állt. Ez nehéz munka volt, mely megkívánta a legrégibbs tehát legritkább kéziratok körülményes és kritikával megszerzett ismeretét²⁾. A bibornoknak e vállalatát állása és jelleme megkönynyitették. A vatican gazdag gyűjteménye megnyílt előtte, különösen X. Leo pápa alatt, ki a polyglotta tervében örömet talált. Egyszersmind más olaszországi könyvtárakból is nyert másolatokat, sőt egész Európa részt vett e jótékony és üdvös közlékenységben. Spanyolországban több régi ó-testamentumi kézirat került rejtékhelyéből napvilágra, melyek a számüzött zsidók birtokában voltak egykor³⁾. Azon költségjegyzék, melyet a többi közt Gomez⁴⁾ örzött meg, némi fogalmat ad azon összegekről, melyek a kéziratok megszerzésére fordítottak. E jegyzékből meglátszik, hogy 4000 darab arany fordítottatott hét oly kézirat megvásárlására, melyeket fel sem lehetett használni azon körülménynél fogva, hogy csak később tudták azokat megszerezni.

A munka vezetése kilencz tudósra bízott, kik igen jártasok

¹⁾ Origenes Celsus ellen irt könyvében a többi közt ezeket mondja: ἡ μὲν λέξις ἡ ἀλμὰ κεῖται, ὡς φασι, καὶ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ, ὅπως εἶχουσα κ. τ. λ. Az idézett helyen nem 'almâ, hanem na'arâ betulá áll, sőt az 'almâ szó Mózes 5-dik könyvében elő sem jön. Különben maga Origenes se tulajdonít magának nagy jártasságot a héber nyelvben (l. Homil. in Num. XIV.) — A f.

²⁾ A compluti polyglotta megjelenése óta napjainkig felette sok történt a legrégibb és későbbi héber ó szövegségi kéziratok kikutatása körül. Pinsker a tudósok figyelmét a babyloni szövegre fordította s dr. Strack a muszka kormány költségén a babyloni szöveg egy eddigelé nem ismert codexét (a profétákat) fogja minél előbb kiadni. — A f.

³⁾ A németországi héber Sz. I. szövegmásolatok ismertetése körül a legutóbbi évtizedekben szintén igen sok történt s e téren nagy elismerést érdemel dr. Zunz. Már a Wiener féle lajstromban (1847-ben) helyesen jegyeztetett meg, hogy „hassofer lo jizzak“ aláírás a másolat németországi eredetére mutat. — A f.

⁴⁾ Gomez de Castro a görög nyelvnek nagyhirű tanára volt, több könyvet irt s 1580-ban, september 17-dikén az akkortájt dühöngő pestisnek áldozatul esett. — A f.

voltak a régi nyelvekben, mint azt éles kritikai tapintatok s a munka minden lapján észrevehető ismereteik bizonyítják. Az est óráiban özszejöttek, hogy elenyésztessék azon kételyeiket, melyek a munka folyamában felmerültek. Ximenes, ki az általános irodalomban s az egyes tudományok fejlődésének történetében jártas volt, a bibliai kritikában sem volt tájékozatlan. Ő maga gyakran elnökölt az említett estélyeken, a vitatkozásokban is élénk részt vett s véleményének sulya nem egyszer döntött. Martyr leveleinek egyikében Ximenesről úgy emlékszik, mint „doctrina singulari oppletum“, egy későbbiben pedig írja „Si non literis, morum tamen sanctitate egregium“ (Opus Epist. epist. 108, 160.). Ximenesnek a nélkül, hogy az ő tudománya mélyen behatolt volna a részletekbe, volt mégis anynyi készütsége, hogy egy ilyen vállalatot sikerrel vezethessen. Egyszer egy ily gyűlés alkalmával így szólítá meg az egybegyült tudósokat: „barátim! ne halasztgassátok e dicső munkátok béfejezését, nehogy az előre nem látható végzet engem vagy közületek valamelyiket az élők sorából kiragadjon“.

Azon tudóssok névsora, kik e munkára meghivattak: Lebrija, a tudós Nuñez ¹⁾, Lopez de Zuniga ²⁾ (ki a többi közt Erasmus ellen irt), de Castro, Demetrius cretensis (a hires görög), Juan de Vergera. a héber szöveg és chald paraphrasis ³⁾ (targumok) tekintetéből Paulo Coronel, Alfonso Zamora ⁴⁾ kikeresztelkedett zsidók és felkértek a

¹⁾ Nuñez (de Valladolid) Ferdinánd Valladolidban született előkelő családból, iskoláit Bolognában végezte, hol a görög nyelvet is megtanulta. Spanyolországba visszatérvén, előbb Alcalában, utóbb Salamancában lett a görög nyelv tanárává. 1552-ben halt meg életének 81-dik évében. — A f.

²⁾ Lopez de Zuniga a görög és latin nyelvet kitűnően ismerte s a theológiának tanára volt Alcalában. Művei a következők: 1) Itinerarium dum Compluto Romam proficisceretur 2) Annotationes in Scholia Erasmi 3) Enchiridion religionis 4) Assertiones de ecclesia 5) Hispanicarum historiarum breviarium. Lopez de Zuniga Nápolyban halt meg 1530-ban. „Annotationes“ című polemiái munkájában Erasmusnak Jerómos könyveihez irt scholiáit bírálta meg. — A f.

³⁾ A targumok chronologiai sorrendjét illetőleg Geiger Onkelosról irt értekezésében hebizonyította, hogy róla nevezett targum úgy tekintendő, mint az előbbi és az eredeti szöveg kifejezéseihez kevésbé hiven ragaszkodó fordításoknak szigorú elvek szerint való feldolgozása. Ezen targum némely helye csak úgy lesz érthető, ha régiebb hosszadalmas fordítások roszszul sikerült megrövidítéseinek tartjuk. (Jüd. Zeitschr. IX. 85—104.) — A f.

⁴⁾ Zamora Alfons Zamora városában született zsidó szüléktől, 1506-ban kikeresztelkedett. Tizenöt évet fordított azon munkára, mely neki a comp. polyglotta szerkesztésében részül esett. — A f.

közreműködésre. Zamora a polyglotta utolsó kötetében egy héber és cháld szótárt állított össze ¹⁾).

A vállalat nehézségét nevelték a nyomtatásnál előforduló akadályok. A nyomtatás mestersége akkor még bölcséjében volt s a különböző keleti irások nyomtatásához szükséges betűk hiányoztak Spanyolországban, sőt hiányoztak egész Európában. X i m e s németországból hozatott ahoz értő egyéneket, kik neki a kívánt betűket megöntötték az alkalai öntőében.

A compluti polyglottát hat folio kötet tartalmazza. Első ára felette olcsó volt, 6½ aranyba került. Nem több, mint hatszáz példányban lévén kinyomatva, rövid idő múlva igen megritkult s egy példánya ekkor már 630 forintba került. A négy első kötet az ó testamentumot tartalmazza, az ötödik kötet pedig az újat. A hatodik kötetben a héber, cháld szótáron kívül még több igen tanuságos adattal s alapos ismeretek nyomaival találkozunk. E nagy munka 1517-ben végeztetett be s folyamában tizenöt év tünt le, bevégeztetését egy pár hónapra X i m e n e s halála követte. G o m e z mondja, hogy Broccario János a nyomdász Arnaldus Vilmos nevű fiával gyakran emlékeztek azon perczről, melyben az utóbbi, még mint gyermek, ünnepi ruhába öltöztetve az utolsó nyomtatott ivet a nagy bibornoknak bemutatta. X i m e n e s az ivet kezébe vevén, szemét ég felé emelte s ajkai buzgó hálát rebegetek az ég urának azon kegyéért, mely életét az általa megkezdett nagy vállalat bevégezésének napjáig megtartotta. Az ima végével a jelenlőkhez fordult így szólva: ha végig nézek, nincs oly művem, mely szerencse kívánataitokat anynyira megérdemelné, mint ez utóbbi.

A polyglotta első részben, mely az ó szövetséget tartalmazza, a héber eredeti szöveg mellett a latin vulgata, Septuaginták fordítása, a cháld paraphrasis, ennek latin fordítása foglalnak helyet. Az új szövetség görög eredetie mellett ott van Jeromos vulgatója.

Ximenes a polyglotta elkészülése után Aristoteles ²⁾) műveit is hasonlóképen szándékozott kiadni. E nagy eszméjének ki-

¹⁾ A talmudi és targumi szótárok elsejét Zemachus ben Paltai pumbediti gaon írta. Kevéssel ezután R. Machir (meghalt 1040-ben) szintén talmudi szótárt írt. Ez a két szótár fájdalom! elveszett. Utánok a római születésű nagyhirű R. Natan következett. (meghalt 1105-ben.) — A f.

²⁾ Ghazzáli „ihjá ‘ulum eddín“ czimű nagyhirű munkájából megismerkedhettünk azon szellemmel, melylyel az arab irodalom terén az aristotelismusnak megkellett küzdenie. Averroes az aristotelismusnak ügyét diadalra juttatta s ezért eretnokséggel vádoltatott. Műveinek héber fordítói s ezek latin fordítói szintén eretnokséggel vádoltattak. — A f.

vitelében a halál meggátolta ¹⁾ (G ó m e z „de rebus gestis“ fol. 39.)

Nincs tervükben e nagy munka érdemei felett kiterjeszkedni. Ennek jó hírve a tudósok előtt ismerve van. A comp. polyglotta szerkesztésénél használt kéziratok régiségéről s a javítások értékéről sok vita folyt. Wetstein és Gocze német tudósok voltak az elsők kik az ide tartozó kérdéseket megvitatták, az első mint támadó, a másik mint védő lépett fel. Az ovakodó és meggondolt Michaelis, kiről hajlamainál fogva azt lehetne hinni, hogy Gocze pártján állott, a kéziratok felőli kérdést Wetsteinnal egyértelműleg oldotta meg. A használt kéziratok sajnálatos elpusztítása a kérdés teljes eldöntését lehetetlenné teszi. Moldenhauer német tanár Alcalát 1784-ben meglátogatván, a polyglotta szerkesztésénél használt kéziratok megszemlélése végett, ott nem csekély fájdalomra megértette, hogy ezek membranae inutilesnek tartatván, valami akkortájt élő tudatlan könyvtárnoktól egy rákétacsinalónak adattak el, ki azokat elhamvasztotta. Moldenhauer nem kételkedik e történet valóságán. A könyvtárnok nevét azonban nem említi, a ki megérdemelné, hogy Omar nevével együtt említették ²⁾.

A mi minden kétségen felül áll, az következő: a bibornok bibliája az első kielégítő arányokban készült polyglotta, mely a későbbi és teljesebbek létrehozatalát ³⁾ még hibái által is megkönnyítette s előmozdította. Tiraboschi egy Genuában 1516-ban kiadott zoltárkönyvet tart a nyugoteurópai polyglották első kísérletének ⁴⁾, mely négy nyelven irt szöveget tartalmaz. Lampilla s azonban spanyol irodalom történetében Tiraboschi ez állítása ellen azon nyomós észrevételt teszi, hogy a com. polyglotta három első kötete már 1516 előtt nyomtatott ki.

Fordította

Gr. Kuun Géza.

¹⁾ Ha igaznak bizonyulna, mit egy néhány régibb tudós állított, hogy Averroes műveinek több kézírata Ximenes bibornok parancsára tűz által semmisítettett volna meg, e körülmény Aristoteles művei kiadásának tervezőjére igen kedvezőtlen világot vetne. — A f.

²⁾ Az alexandriai könyvtár Omarnak tulajdonított elpusztítását az újabb critica kétségbe vonta.

³⁾ A budapesti egyetem könyvtárában három polyglotta van 1) az ántverpeni (1569—1572) 2) a párizsi (1628—1643) 3) a londoni (ed. Waltonus 1657-ben.) Ez utóbbi polyglottát a gróf Teleki könyvtár is birja Marosvásárhelyt (L. Pray indexét s a gróf Teleki könyvtár catalogusát.) — A f.

⁴⁾ A velencei „marciana“ is birja ezen zoltárkönyv egyik kézírati példányát. — A f.

Kivonatos ismertetése

a kereszturi kör 1875. sept. 23-án és oct. 27-én tartott rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyvének.

Miért tartottunk ily rövid idő alatt két közgyűlést? Véleményadás végett közöltetvén az egyházi képviselő tanács által elvileg elfogadott egy „általános nyug- és segély intézetre“ vonatkozó javaslat, e vélemény könnyebb eszközölhetése végett az első gyűlésből egy bizottság neveztetett ki, s hogy e bizottság munkáját béterjeszthesse, kellett a második gyűlést megtartani.

Kisebb nagyobb fontosságú aprólékos tárgyak voltak: mult közgyűlés jegyzőkönyvének felolvasása, jegyzői felesketés, a maroskör f. é. jul. 29-én tartott közgyűlésének az „általános nyug- és segélyintézetet“ tárgyzó javaslatra adott véleménye, a nméltóságú m. k. földmivelés- ipar- és kereskedelmi miniszternek a faiskolák és befásítás ügyében 21,227—1874 számú leirata, a szabédi tűzkárt szenvedett és abásfalvi új templomot építő ekklezsiák segélyezési ügye, a „Dávid Ferencz alapítvány“ pártolása, az isk. tanítóknak a közgyűlésen leendő nyilvános felesketését tárgyzó indítvány, kolozs-vári állami tanítóképezde ig. tanára Paal Ferencz „Iskolánk és az egészségtan“ czimű munkájának felmutatása és ajánlása, és torocz-koi pap és aranyostordaköri esperes Koronka Antal Bozsla Ferencz felett tartott emlékbeszédének kiosztása, sat.

Köz-megütkezéselt keltett a maroskör f. é. jul. 29-én tartott közgyűlésének átirata, mely feleletül szolgál azon korábbi átiratunkra, melyben felhívtuk volt a marosköri közgyűlést, hogy egy a szervezeti javaslat teljes életbeléptetését tárgyzó s általunk köztetszessel fogadott indítványt tanácskozása tárgyává téve elfogadni, s ennek kívánatához képest a szervezeti javaslat teljes életbeléptetésére vonatkozólag az egyházi felsőbbséghez kérelmet írni ne terheljessék.

Az érdekelt átirat szerint indítványunk nem kis mértékben ki van vetköztetve eredetiségéből, és vagy a fitymáló negédeség, vagy jól át nem értés, vagy a hasznos újítások iránt ellenszenvvel viseltető megcsökönösödés oly színekkel ecsetelte azt, melyek reá nem illenek, annál is inkább, mert ama színek árnyalatából népünkre és papságunkra is esik egy oly sötét sugár, mely nem illeti meg őket, hanemha a túlfeszített festői képzelet ábrándjai képesek azt reájuk „mázolni;“ s éppen ezért ohajtandó lett volna a nyilvánosság előtt nem szellőztetni, mert a kik tán kancsal pillantásokat vetnek reánk, meglehet egész vallásfelekezetünk ábrázatján látni fogják e „mázat“.

Ugyanis: az érdekelt indítvány nem állítja, hogy van unitárius hierarchia, hanem azt mondja, hogy belső emberek és ekklezsiák felett csupán belső emberekből alakult gyűlések által hozandó határozatok és ítéletek hierarchiára mutatnak. S vajon nem így van-e? sőt nem így lenne-e akkor is, ha legfeunebb 10 számból álló világ egyházi tanácsosaink 40—60 egyházi személylyel szemben legpontosabban megjelenének is közgyűléseinken? A szavazó urna mindig nekünk adná az előnyt s a nép így szólna: oda hasztalan folyamodol, mert egyik varju a másiknak nem vájja ki szemét; de ha választott képviselő által venne részt a határozásokban és ítéletekben, erre nem lenne oka. Minden ekklezsia értelmesebb választott képviselői megjelenének a közgyűléseken, látnák a tanácskozások menetét, beleszólnának az egyes ügydarabok elintézésébe, figyelmök ébredne, érdekeltségök fokozódnék, otthon elmondanák a hallott és viselt dolgokat, a nép is kezdene ébredni, érdeklődni sokkal inkább, mint mostani rendszerünk mellett; mert igenis „nincs okunk vádolni dicső elődeinket, hogy rossz közigazgatást hagytak volna hátra,“ de hagytak olyant, mely örök ideig meg nem állhat; mert változik a világ, és változtat minket is, és változtatja mindazon intézvényeket, melyek a társadalom egyes közegei működésének határt és irányt szabtak, s mint mindenütt, úgy az egyházi életben is a változások árjába fül mindazon vallásfelekezet, mely intézményeiben a haladó korrallal párhuzamot tartani nem akar; és éppen azért kell ohajtanunk a képviseleti rendszert, hogy ne legyünk dicső elődeinknek, kik az a dott viszonyok közt eszközölni siettek a lehető jót, méltatlan utódai. Ne csak

a templomba hívjuk a népet, hanem a tanácsstermekbe is; ne csak imádkozásra budítsuk, hanem tevékenységre is, mert az imádság egymagára bigotteriát szül, míg tevékenységgel párosulva előhaladást felvirágzást támaszt, mint mindenütt, ugy egyházi életünkben is. Ha mindig csak akkor keressük fel a népet, mikor zsebére szükségünk van, de a kiróvás szükségének és módozatának meghatározásába bé nem bocsátjuk, a nép öntudatra emelkedhetik s így fellehet: de me, sine me történt, nem fogadom el. Ilyszerü gondolatok vezethették az egyh. képv. tanácsot a szervezeti javaslat megteremtésére, s ha ez elvek lettek volna irányadói a marosköri közgyűlésnek is, akkor tán nem lett volna „nevetségés“ az érdekelte indítvány e passusa; vagy ha igen is, meglehet csak azok előtt, kik tán kilátással bírván az egyházköri hivaltalság lépcsőjének legmagasabb fokára egyetlen lépéssel feljutni, kedvök lenne innen octroy határozatokkal munkálni a helybenmaradás állapotát.

Alap nélküli azon állítás, mintha az „áspirált képviselőlet“ köztünk eleitől fogva létezett volna tetteleg és léteznék ma is, mert midőn egy közigazgatási vagy törvénykezési testület önmaga alkotja magát, még nem képviselőleti rendszer; de az akkor, ha a népválasztott képviselőiből alakul, és nem azért is, mert maga az érdekelte átirat is alább így contradikál: „hiszszük, hogy eljövend a készség ideje, s meg lesz a képviselőlet nemcsak papiron, de tetteleg és válóban is. Mindnyájan tudjuk, hogy a fő és- képviselőleti tanácsok miként alakulnak; ugy t. i. hogy Pál feláll s ajánlja Pétert, s Péterből lesz egyházi tanácsos¹⁾, tehát önmaguk alkotják önmagukat; de alkotják egyszersmind az egyházköri közgyűléseket is, a menyinyiben minden egyházi tanácsos tagja egyszersmind a köri közgyűlésnek. E mellett minden pap és tanító tagja levén a köri közgyűlésnek, ezeket is az egyházi felsőbbtség nevezi ki s egyszersmind teszi tagjaivá a köri közgyűlésnek. A ki erről azt mondja, hogy ez az „áspirált képviselőlet“, annak a képviselőletről anynyi fogalma van, mint Mózes prófétának volt a Zugsführerségről (mozdonyvezető).

Sajnos és egész egyházunk jövőjére nem kis káros befolyás-

¹⁾ Az egyházi tanácsosok ajánlására sem Péternek, sem Pálnak nincs joga; mert ez egyedül az elnökök joga, a kik rendesen az esperes urakkal consultálva teszik meg ajánlatukat, s ha valakinek az ajánlat ellen kifogása volna, titkos szavazást is kívánhat. Nem állítjuk, hogy ez az eljárás a képviselőleti rendszer eszméjének megfelelő; de a közlőétől mégis különbözik. Szerk.

sal lenne, ha csakugyan igaz volna amaz „első ember és mégis az én szolgám“ légből kapott, előttünk merőben ismeretlen példabeszéd. Legalább kereszturi egyházkörünkben egészen más viszony áll fenn a pap és hallgatói között. Mi sokkal inkább át vagyunk hatva a kötelesség érzettől, és népünk sokkal nagyobb tisztelettel viseltetik hivatalunk magasztossága iránt, mintsem a confidencia ily kifejezéseire vetemedni elég oka volna. Mi hát ez alaptalan állítást magunk és hiveink nevében merőben visszautasítjuk, s nem tekintjük egyébnek, mint a desperatio agyrémének. A mi tán így lehet Rómában, nem következik, hogy így legyen Avignonban is. S ha így volna is, szabad-e Krisztus vitézeinek e sötétségszülte balvéleményekkel szemben gyáván kapitulálni? Nem nekünk kell a nép előítéletei közé alábocsátkozni, hanem a népet kell önmagunkhoz felmelni, ez korunk jelszava.

Nem tagadjuk, hogy a páritás elve nagy mértékben megnehezítené a szervezeti javaslat életbe léptetését, de határozottan állítjuk, hogy még sem emelne oly nagy barrikádot, melyen áthatolni ne lehessen. Lennénk bár amugy kétanynyian, mint így vagyunk, minden gyülekezet temploma elég tágas volna arra, hogy tanácskozássra befogadjon, tehát nem kellene szabad ég alatt tanácskozni. A közétkezésnél ne üzzünk fényt, hanem az állítólagosan „tengődő és rongyos papság“ elégedjék meg oly korlátolt étkezéssel s hozzá egy szokatlan fertály borral, milyennel saját házánál élni kárhóztatva van „a nép ingyen kegyelméből“; s ha e közétkezések merőben kimaradnának is, van minden ekklézsiánknak anynyi hajléka, ügy- és vendégszeretete, hogy mindenik, külön két huszannégy óráig, egy pár egyénnek teljes ellátást adni szerencsésjének tartaná, tehát szükségtelen volna a központosítás. Mi hiszszük, hogy ez nálunk így jó lenne és sikerülne. Így alkalmaztatva a dolgot, a pénzhiány sem lenne oly rettenetes ijesztő kísérlet, az eredmény pedig hasonlíthatatlanul több. A pénz még nem minden, de minden az ügybuzgalom és kitartás. Ha ezek megvannak, meg lesz a pénz is. Ha vízbe nem megyünk, soha nem fogunk úszni tudni; ha nem kezdünk, soha véget nem érünk. Ha kicsinylőleg eldobjuk a nép iránti bizalmunkat, ha saját erőnk paizsát öntudatosan szegre akasztjuk, vagy ezeket egyesítve saját érdekeink érvényesítésére igyekezzünk felhasználni, anyyi mint jövőnk sirjának megásásában közre munkálni s az élnetlenség bélyegét sütni egyházunkra.

Nagy mértékben sajnáljuk, hogy maroskör e tárgyban velünk szemben ellenvéleményt táplál akkor, mikor hazánkban az ország- és községházakban, a többi protestáns felekezetek kebelében, nálunk is több egyházkörök tettelegesen pártolásában, sőt a közvélemény nyilatkozataiban is minden ez ügyre vonatkozó körülmény mellettünk szól. Az ily adott véleményekben találjuk meg már okát annak, hogy egyházi kormányunk a szervezeti javaslat életbe léptetésétől oly igen óvakodik¹⁾; pedig népünk a politikai téren nagyon is hozzá van szokva az újításokhoz, s az egyházi téren is várna már valamit. Az udvarhelyi körben már évek óta fennáll a képviselői rendszer, pedig ott is ép oly „tengődő és a nép ingyen kegyelméből élő rongyos papság“ van, mint a maroskörben. Nem egyszer volt szerencsénk több udvarhelykörü világi képviselővel találkozni és gyönyörködni, hogy épen úgy ismerik viszonyainkat, úgy érdeklődnek közügyeink iránt, mintha megyés papok volnának, míg nálunk a világi elem — kevés kivétellel — nagyokat ásit, mert nem érdekes a társalgás tárgya.

Különben béke velünk. A hagyományos unitárius egyetértésnek és öszszetartásnak nem szabad lazulni²⁾.

Felolvastatott a Felső-Fejérvör 1875. jun. 1-én tartott közgyűlésének átirata, melyben egyházkörünkkel tudatja, hogy az egyh. képv. tanács által közzétett szervezeti javaslatot még 1872-ben pártolta és elfogadta. Ma is ugyanazon indokok alapján az általunk megküldött indítványt elfogadja, s annak kívánatához híven az egyh. képv. tanácshoz fel is irt. Ezen átirat örömmel fogadtatván, a pártolásért köszönetet szavazunk, s a hasonló hivatalos érintkezéseket jövőre nézve is fentartandónak véleményezzük.

Elnök afia felmutatta a dunamelléki helv. hitvallásu egyházkerület f. é. névtárát és f. é. máj. 22-ik s következő napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyvét, melyek az egyh. képv. tanács által egyházkörünk esperesti levéltára számára is megküldettek. Közgyűlésünk a közöröm és kedves meglepetés érzületével fogadta a

¹⁾ Ez óvakodása csak azt teszi, hogy ily fontos lépést nem akar elharmarkodni. — Szerk.

²⁾ Isten mentsen, hogy a béke megzavarása és az öszszetartás meglazulása nélkül véleményünket se nyilváníthassuk. Ez anynyi volna, mint hogy azoknak kedvéért mindnyájan hallgassunk; pedig az Istenről az van írva, hogy a mikor a világot teremtette, szólott: „hogy légyen világosság“. Szóljunk hát és vitatkozzunk mi is, mert csak így jutunk a jótól a jobbhöz. A fenforgó kérdésre nézve mi is abban a véleményben vagyunk, hogy ha a főtanács már az á-t kimondotta, előbb utóbb kimondja a b-t is. — Szerk.

megjelölt küldeményeket, s midőn egyfelől köszönetét fejezi ki a nagyra becsült figyelemért, úgy tekinti egyszersmind azt, mint a keresztényi testvéries bizalom és szeretet nyilvánulását. Így így jőjenek minél gyakrabban a kalapácsütések ama válaszfal szétrombolására, mely a ker. felekezeteket egymáshoz közelíteni oly nehezen engedte; így tágasuljon időnként ama tér, mely idvezítőnknek, mint egy pásztorunknak nyája befogadására egy akolul fog szolgálni. Meghatározottat, hogy az azokkal való megismerkedés végett mind két darab köröztessék, és azután az esperesti levéltárba fognak elhelyeztetni.

Az általános „nyug- és segélyintézetre“ vonatkozó bizottsági vélemény beható tárgyalása és megbirálása után következő végleges vélemény állapított meg:

1.) Az I-ső szakasz azon tételét illetőleg, miszerint az intézet hivatása 65 életévöket bétöltött belső ember a fia i számá ra nyugdijt nyujtani, a készitendő alapszabályokban határozottan kifejezendő, hogy azok, kik a 65 év bétöltése után munkaképesek, részesülnek-e nyugdíjban? s ha ezt élvezni akarják, azonnal kötelesek-e nyugalomra lépni?

2.) A II-ik szakasz 2-ik pontjára vonatkozólag véleményeztetik, hogy az isk. tanítók közül csak azokra nézve legyen kötelező ez intézetbe béállani, kik az állami nyugdíj-intézetnek nem tagjai, mert ellenesetben a kettős tagsági díj fizetése által az illetők anyagi viszonyaikhoz képest tulságosan lennének terhelve, sőt fizetése képtelenségi eset is fordulhatna elő.

3.) A III-ik szakasz 1-ső pontjában megállított 5 frt. tagsági díjt igen magasnak tartjuk azon belső emberekre nézve, kik a legcsekélyebb jövedelmű ekklézsiákban hivataloskodnak. E tekintetben véleményezzük, hogy belső embereiknek a legcsekélyebb évi jövedelmet adó ekklézsiák kiszemelendők, s az azokban szolgáló belső emberek csak 2 frt. 50 kr. tagsági díjt fizessenek, s az ez által előállandó hiány vagy pótolassék az államsegélyből, vagy a 15 évi határidő egy pár évvel hosszabbittassék meg, önként értetődvn. hogy az ily belső emberek is egyenlő nyugdíjban részesüljenek az 5 frt tagsági díjt fizetőkkel.

4.) Viszont a III-ik szakasz 2-ik pontja, mely szerint az ekklézsiák együttesen 400 frtot fizessenek évenként, jól megfontolandó; mert a középtanodai törvényjavaslat életbe léptetése, vagy az államsegély netaláni megvonása eseteiben viszont önerőnkre leszünk

utalva, s vajon akkor ekklezsiáink közpénztárai képesek lesznek-e a terheket minden irány felé emelni?

5.) Csakugyan a III-ik szakasz 3-ik pontjának **a.** betűje alatti ide módosítandó: Minden megkeresztelt gyermek után kötelesek a szülők 30 krt fizetni, s ebből 10 kr. a nyug- és segélyintézet javára beszámítandó, mely esetben a keresztelési díj egyformásítása egész egyházunkban törvényre emelendő lenne.

6.) Megint a III-ik szakasz 3-ik pontjának **b.** és **c.** betűje alatti összegek megcserélendőek lennének úgy, hogy minden házasság alkalmával 1 frt. fizetendő, mivel a sokszor tetemes összegre menő lakadalmi költségből enynyi nagyon könnyen elszakítható; pecsétváltás alkalmával pedig elég lenne 30 kr, mivel a váló perek csak most terheltettek meg nem kis mértékben a bélyegilletékekkel. Különbben is az emberi természet a lakadalmi örömben fogékonyabb az áldozatkészségre, mint az elválás bánatában.

7.) A IV-ik szakaszra általában azt véleményezzük, hogy a központi kezelő bizottmánynak a környéki három tagu bizottságok is tagjai legyenek. Nagyon természetes, hogy azok gondja lesz ez esetben az egymással érintkezés módozatait kitalálni és megállítani. Végül

8.) Határozottan kívánjuk, hogy ezen nyug- és segélyintézet életbe lépése esetében a kepe harmadával való nyugdíjazás azonnali eltörlése meghatározassék.

Egyebekben az illető javaslatot helyeseljük, elfogadjuk, és a fennebbi vélemény tekintetbe vételével életbe léptetendőnek nyilvánítjuk és óhajtjuk.

A mi pedig köri gyámodai alapukat illeti, erre nézve közgyűlésünk annak az általános nyug- és segélyintézet számára leendő átadására teljes készséget véleményez következő feltételek mellett:

a.) Ha a többi egyházkörök is ugyanezt teszik saját gyámodai alapjokkal, ide nem számítva a tanári nyugdíj alapot.

b.) Azok, kik az általános nyug- és segélyintézetnek szabály szerint tagjai nem lehetnek, de köri gyámodáinknak jelenleg részvényesei, befizetett részvényeiket 12%-os kamatjaikkal együtt viszszakapják.

c.) Az önkéntes adakozások is, ha netalán az illetők kívánják, 12%-os kamatjaikkal együtt viszszakfizetendők.

d.) Az így eszközölt viszszakfizetések után megmaradt és átadandó összeg, belé számítva annak eddigi kamatait is, addig míg éri, fedezze környéki belső embereink évi részvényeit.

Raffaj Domokos.

Értesítés kereszturi közép- tanodánkról. ¹⁾

Sz. kereszturi középtanodánkban az 187⁴/₅-ik iskolai év szeptember 5-én nyitattott meg az összes tanári és tanítói kar jelenlétében, midőn néhai igazgató egy rövid irányadó beszédben kijelölte az utat, melyen haladva, az ifjuság mind inkább-inkább megközelítheti ama szép és magasztos czélt, melyre törekedni főkötelesség, s mely biztos alapot nyújt arra nézve, hogy egyen-egyen a társadalom hasznos és munkás tagjaivá, értelmes honfiakká, s unitárius vallás közönségünk rendíthetlen oszlopaivá lehessenek.

Felvételett összesesen ez isk. évben 141 tanuló. Ezek közül az öt gymnasialis osztályba 78, a 3 elemi osztályba 55. Osztályba nem járó, részint kezdő, részint pedig csak egyes tantárgyakat magán úton tanuló volt 8. Évközben eltávozott az intézetből 4, húzamosabb ideig beteg volt 1, maradt tehát az intézetben év végéig 136 tanuló. Csekély szám, mondhatná valaki, de tekintve a székely földnek, s különösen pedig azon vidékeknek, melyek ezen intézet népességéhez a nagyobb contingenst szolgáltatják, több évi terméketlenségből s más helyi viszonyokból származó elszegényedését, nincs miért elszomorodni a tanulók csekély számán. Erős reményünk van, hogy e majdnem minden székelyföldi intézettel közös baj rövid időn jobb fordulatot veszen!

Vallás szerint: unitárius volt 107, ref. 22, r. kath. 3, lutheranus 2, görög keleti 6, görög kath. 1.

Nemzetiség szerint: magyar volt 132, oláh 7, szász 2.

Ez év intézetünkre nézve gyászos év vala. Október 5-én meghalt kedves emlékü igazgatónk Marosi Gergely, s benne intézetünk egyik fáradhatatlan munkás tagját, s minden közügyei iránt melegen érző tevékeny barátját veszttette el. Temetése okt. 7-én történt meg. Legyen áldott emléke!

¹⁾ Örvendünk, hogy felhívásunk nem maradt eredménytelenül s ezzel kiegészíthetjük a K. M. 4-ik füzetében iskoláinkról közzölt értesítéseket. Szerk.

E gyászeset után felsőbb intézkedésre az általa tanított tanítványok tanártársai között felosztatván, a tanítás megszakítás nélkül tovább folyt.

Tanított az intézetben 2 rendes és egy segéd tanár, 3 köztanító, 1 rajz, 1 írás, 1 műének és egy vallásos ének és orgona tanító. Összesen tehát működött 10 tanerő. Ezen kívül Péter János köztanító tanított az egész ifjuságnak testgyakorlatot, s mint az 1-ső és 2-ik elemi osztály vezetésére alkalmazott szaktanító, ezen osztályoknak hangjegyeket is.

A téli közvizsgálat február 2-ától 5-ikéig, a nyári közvizsgálat pedig jun. 28, 29, 30 és jul. 1, 2-ik napjain tartatott meg a hivatalosan kinevezett vizsgáló bizottság s a közelebbiről érdekeltek jelenlétében.

Az inspector curator urak tán az épen akkor folyt országgyűlési követ választások izgalmai miatt távol maradtak a vizsgákról, pedig várva vártuk. Vajha intézetünket látogatásaikkal — legalább a vizgák alkalmával — szerencsétlenék.

Intézetünk ifju muzsasergéből a halál áldozatául ez évben senki sem esett, csupán a vidéken uralkodó himlő-járvány miatt kellett az orvos felszólítására a pütkösti szűnidőt egy héttel a rendes időnél hamarább kiadni.

Egyszerre 9 ifju feküdt könnyebb veres himlőben, és 1 nehezebb hólyagos himlőben, minek következtében egy tanterem kórházzá alakittatván, a nehezebb beteg az intézeti orvos által itt gyógyittatott s szerencsésen fel is gyógyult.

Évközben egy tanterem ablakkal s ajtóval láttatott el, s taneszközökül megszerezettek a métermértékek megismertetéséhez szükséges mértékek és az ásványtan tanításához Dr. Szabó József által kiadott jegeczhálók.

Az iskolai nagy könyvtáron kívül az ifjuság kebelében következő egyletek vannak:

a.) Az ifjusági olvasó egylet: ennek van saját s mintegy 565 darabból álló könyvtára, heti irott közlönye. Ez évben járatta a Ker. Magvetőt, Egyházi Reformot, Protestáns egyházi és iskolai lapot, Vasárnapi és Politikai Ujdonságokat, és a Természet-tudományi Közönyt. 56 kül- és beltagjától bevétel volt 100 frt. 59 kr., mely könyvszerzésre és kötésre fordittatik.

b.) Kis olvasó egylet: melynek szintén saját könyvtára van, de a melyben csak a kisebb, gyermek-olvasmányok vannak képviselve. Könyveinek száma 150 darab.

c.) **Kölcsönző egylet:** ennek tőkéje jelenleg 106 frt. 74 kr., a mi egyenesen csak az ifjuság között forog; van ezen kívül nagyobb összegben tőkéje még elhelyezve. Czélja ez egyletnek az, hogy tagjai szorult esetekben, mérsékelt kamat mellett, kölcsönben részesülnek, ezen kívül: az olvasó egylet felsegítése, a menyinyiben minden 10-ik évben 100 frton feljüli összegét átadja ennek könyvszerzésre.

A több rendbeli ösztöndíjból, melynek elnyerhetésénél a tanulásbeli szorgalom, szegénység s főleg a jó erkölcsi magaviselet vétetik tekintetbe, következő ifjak részesültek:

Az **Ágoston István** féle alpból: Nagy Gergely és Deák Ákos V-ik gymn. oszt. tanulók 20—20 frtot, Demeter Lőrincz IV. gymn. oszt. 20 frtot, Gábor Albert IV. gymn. oszt. 24 frtot nyertek.

A **Rafaj Károly** és **Daraghi Mihály** féle alapítvány kamataiból Sebesi Samu és Kozma Imre III. gymn. oszt. tanulók nyertek 6—6 frtot.

A **Vas Miklósné** ur aszszony által tett 400 frtos alapítvány kamataiból nyertek: Péterfi Lajos III. gymn. oszt. tanuló 4 frt, Marosi Ferencz II. gymn. oszt. tanuló 4 frt, Gyöngyösi Árpád, II. gymn. o. tanuló 4 frt, Nyiredi Géza II. gymn. o. tanuló 4 frt, Kis Mózes I. gymn. o. t. 4 frt, és Varga Árpád I. gymn. o. t. 4 frtot.

Néhai boldog emlékezetű **Fejér Márton** féle alapítványból az egy forintos ezüst tallért szép írásáért nyerte Marosi Ferencz II. gymn. oszt. tanuló.

Árkosi Dénes czimzetes esperes és **Rafaj Károly**, a Ker. Magvetőnek VIII és IX-ik köteteit az illető Channing műveivel együtt most is kiosztás végett több példányban megküldvén, ezekből nyertek: Gálfi Lajos IV. gymn. oszt. tanuló magyar nyelvi dolgozataiért, Gáspár János V-ik gymn. oszt. tanuló szép rajzáért, Adorján Domokos IV-ik gymn. oszt. Ilkei András V. gymn. o. és Veres Károly III. gymn. oszt. tanulók a hangjegy tanulásban tett előmenetelökért egy-egy példányt.

Adjon Isten sok buzgó alapítót intézetünk számára, és sok jeles ifjat, kik azokat elnyerhessék.

Sz. Keresztur, 1875 oct. 8-án.

László József,
igazgató tanár.

Egyház-történelmi adatok.

XVIII—XX.

Virasztásaim.

III.

Dáuid Ferenczről.

Utólszori Dáuid Ferencz vallása, az kiért condemnálták, ez volt, quod Christus non est inuocandus in precibus, quia inuocatio Soli Deo Patri debetur, Et ipse Christus docuerit, nominem inuocandum esse, nisi Solum Deum Patrem celestem. Ez controversiát indította volt Dáuid Ferencz anno 1578 et 1579. Ebbe az értelemben volt Georgius Blandrata is az elein, de végre Dáuid Ferencztől elpártolt. Erre ez controuersiának megh disputálására Blandrata hitta volt be Erdélbe Basileából Faustus Sozinust, és ezt opponallia Dáuid Ferencznek. Blandrata hogy ne mutassa, hogy telliességoppugnallia és el akarja rontani az Dáuid Ferencz oppinioióit, mondgya, hogy irion Socinus ez dologról, és Dáuid Ferencz is, ez két írást külgyék Lengyel országba az ott való Arrianus papoknak, és az mit azok itilnek, abban állianak megh Sinodus akarattiából. Igy az Lengyel országi Arrianusok is refutálták Dáuid Ferencz vallását, és végre Dáuid Ferenczet megh fogták, hogy ugyan azon haeresisben akart perseuerálni, quod diceret pertinaciter Christum non esse inuocandum, non colendum, non dicendum Deum, et inter cessendum inter hos tres Blandratam, Dauidem et Socinum, theses et antitheses Disputationis. Tandem Anno 1578 Conuentus

¹⁾ E czim alatti I. közleményemben a „Keresztény Magvető“ idei IV-ik füzet 261-ik lapján e kifejezés jó elé a 2-ik sorban: „Steinville erdélyi katonai parancsnok kormányzósága ideje“. Ebben két botlás van. A név: „Stainville“. Ő maga így írja le. Kormányzósága helyett: „kormányzásba avatkozása ideje“ olvasandó, mert a kormányzó gróf Kornis Zsigmond volt, csak hogy csekély hatalommal birt.

K ö z l ő .

Synodalis Thordae indicitur a Francisco Dauide, repugnante, ne fieret, Blandrata. Daud Saepius Dixisse fertur: Idem esse Jesum, Mariam et Sanctos inuocare mortuos. Indictus est Conuentus seu Comitua Transsilvaniae ad 27 diem Aprilis, anni 1579, in quibus condemnatur Franciscus Daud blasphemiae et erroris. Franciscus iuravit se velle stare iudicio Ecclesiae Polonicae eiusdem confessionis. Et Franciscus ad extremum usque spiritum affirmavit Jesum Christum non esse inuocandum, non esse nominandum Deum, non esse colendum ut Deum.

In Conuentu Tordensi, anni 1578, numerati sunt ministri 322; Lucas Trauzner gener Daudis fuit patronus eius, cum Daud prae infirmitate et morbo loqui non posset.

Alexander Kendy accusauit Franciscum Dauidem coram Principe in Comitibus regni ad 1. Julij indictis 1579.

Ipsi Arriani ministri, consocij eius, detulerunt Dauidem ad Christophorum Bátori, et innouationis accusarunt.

Franciscus Daud ab Alba deportatus est Deuam ad Carceres, ubi 15 novembris est mortuus, eodem 1579 anno. ¹⁾

* * *

Ki jegyezte fel ezeket? előttem nincs tudva. A gyűjteményben, honnan véve van, az egykoru Gyulafy Léstártól (Eustachius Gyulafy) több nevezetes esemény emléke van fentartva. Övé-e? nem-e? nem merem állítani, azért, mert Gyulafy a tőle látottakról a közvetlenség hűségével igen elevenen s ismerőleg szokott írni. E krónikaszerű és modoru dolog-elbeszélés előttem úgy tűnik fel, hogy az későbbi, rhapsodisticus előadás után van írva. Dávid életének e tragicus vég momentumát részletesebben adják elé a száz évvel ké-

¹⁾ Hevenessy — ily sarkiratu kéziratából: MS. T.T. „Transylvanica“ LXVIII. kötet, régi számozás szerint az 589-ik lapról, az új szerint a 395-ikről, mely után még csak hét levél van. A gyűjtemény jóval nagyobb volt egykor, mint az utolsó lapon a lapszám 645. Ugy gyanítom, hogy az első öszszegyűjtés 1605 körül történt, és akkor sok eredeti oklevél lehetett benne. Targymutatoja is ábécze-rendben akkor készült, a mint maga mutatja. A XVII-ik században aztán a kötet megváltozott: régi sok oklevél eltűnt belőle és újak járultak hozzá kivált az elején 1621 és 1632-ik évekből. Az új bekötéskor 1—112 számot kaptak, de a „Targymutato“ megváltoztatása nélkül. Én e följegyzést a XVI-ik század végéről vagy a XVII-ik elejéről valónak vélem. A betuk és írásmód igazolja ezt.

sőbb élt Haner, az erről két száz évvel később író Fosztó Uzoni és Bod Péter „*Historia Unitariorum*“ című művében, s utóbbi csak Dávid halála módját és körülményeit adja elé ferditve és valótlannul; leghűbben s a tanítványoknak nagy mesterök iránti valódi benső melegével írják le a „*Defensio Francisci Davidis*“ című gyönyörű apologia írói. Volt-e ez már az említett íróktól felhasználva vagy nem, alig elhatározható; de úgy vélem, hogy egyfelől tekintve a barczasági ágostai hitvallásu néptanítók általam mult alkalommal közlött vallástanításügyi megállapodásait, másfelől méltányolva a „K. Magvető“ egyik szerkesztőjének a Dávid Ferencz emléke megszentelése és megörökítése iránti nemes buzgóságát, a közlés most és épen e havi iratban a maga idejében és helyén történt s a mult történeteket fürkésző olvasó előtt némi érdekekkel birand.

 IV.

Az unitáriusoknak az ország tizenhat személyű kormányzó-tanácsából kirekesztését illető adat 1709-ből.

Humillime remonstratum est, quod Catholici innixi Clementissimae Suae Mattis Sacrae Resolutioni demisse petant, et affligitant, repraesentantes duos Arianos tanquam inhabiles Deputatione arcendos; quae vero commoda, quam Publica, quam Religionis emolumenta inde oriantur, sequentibus deducitur punctis.

1-o. Pestilens illud *Arianorum Dogma* debilitabitur, et Catholica Religio stabilietur, Suae Mattis Sacrae Resolutiones ante horum detestandorum motum, ad reiterata Severissima Mandata neglecta, facillime executioni mandabuntur, praecipue sub *Ltra A. annexorum Quinque Punctorum* 1-um, 3-um et 4-um punctum, quoniam hoc vel maxime *Claudiopoli* reperitur, ubi non in tantum *Reformatorum*, quam intolerabili *Civicum Arianorum* fustu, *Catholici* ad hodiernum usque diem opprimuntur, *Decimas Praedicatoribus Arianis* pendere coguntur, ad *Senatoria Munera*, nec ad aliorum *Officiorum Civicum Administrationem*, nec in tribus admittuntur, eoipso facto, si *Ariani* Deputatione arcebuntur, labore animus eorum incipiet, nam *Protector* (prout hactenus ex suis in

(Gubernio habebatur) in Deputatione deerit, ipsaque occasio exposita aderit, omnia nominata Quinque Puncta executioni mandare, cum Lutherani ante disturbium (sic) adhuc consensere, et admisere, nomine vero Arianorum contradictor in Deputatione non erit, Solum Reformatis, Catholicorum vota praevalent, praecipue si locus eorum ex Catholicis supplebitur, quod etiam dignum et equum, si vel saltem uno vel duobus sint plures Catholici, cum ab erectione Gubernij durantibus aliquot Annis duplo plures quam juxta Diploma conveniebant reperti fuere Reformati Consiliarij.

2-o. Duobus etiam Decretis Suae Mattis Sacrae majus templi Arianorum Claudiopoli cum templo Reformatorum tunc Catholicis dando commutatio maxime commendabatur, Altoque nominata Sua Mattas et in Alvinczianae Resolutionis puncto 2-o sic desuper Clementissimam Suam Mentem declarat: Sibi gratius fore, ut loco Reformati Unitariorum templum Claudiopoli Catholicis evacuetur et tradatur, accipietque illud, tanquam singulare devotionis Argumentum, tum Caesareo Regia Gratia in aliis occurrentiis agnoscendum, nullus tamen ab Arianis hujus clementissimae requisitionis habitus respectus, et effectus, nulla ergo illi etiam Clementissima reflexione digni, hoc vero deinceps (cum summum Catholici ratione hujus templi habeant Jus) facillima via et minimo studio fieri poterit, si dicti Ariani in perniciem Religionis Catholicae non extolluntur.

3-o. Quod semper Catholici summo cordolio sentiebant, erat, quod licet Calvini, Lutherani et Ariani in rebus fidei plurimum disconveniant, in hoc tamen fideliter conveniunt, ut Catholici deprimantur, et ab Officiis arceantur, eo (sat deploratu experientia teste) successu, ut cum ante in Gubernio Novem semper fuere A Catholicis et tres tantum Catholici, illorum suffragia semper superiora fuere, ut Catholicos omnibus prope Officiis excludere, exclusis vero modernis Arianis, id Beneficium redundaret: 1-o. locus ipsorum ex Catholicis et Reformatis supplendus foret, quo etiam in passu, Catholicorum quod sit habenda ratio, Justitia exigat, cum illi nunquam adhuc Ternarium excessere numerum, e converso ex Reformatis sex inesse Gubernio numerabantur; 2-o. quod nullus Arianae Religionis nomine in Deputatione contrarius rei Ca-

tholicae duretur, 3-o. quod locus illorum si non ex integro ex Catholicis suppleretur etiam, tamen pares cum Calvinistis essent, et sic Jura Sua pro Augmento Religionis fortius tueri quirent, 4-o. Vinculum illud, quo aliae tres Religiones colligatae sunt, paulatim labefacturatur, Catholicorum promotioni major ansa praeberetur.

4-o. Ubi Claudiopoli Xenodochii Cura praecipue Arianorum inspectoratui utebatur et parat, in quod etiam nemo Catholicorum antea recipiebatur, hodieque dubito, aliquis eorum admitteretur, Sua tamen Mattas Sacrsma in quodam Decreta 22-a Augusti 1701. edito centum sexaginta sex florenos hospitali huic quavis Anno exsolvendos certo ex fundo superaddidit, eum in finem, ut Catholici etiam reciperentur, quemadmodum attactum Decretum hoc tenore indigitat: Centum sexaginta sex florenos, nova quadam fundatione Xenodochio sive hospitali Claudiopolitano prioribus a Principibus Tranniae factis eum in finem, hacque Conditione expressa superaddere volumus, ut quemadmodum vigore primaevae huic hospitali factae fundationis omnibus quatuor Religionibus aditus patere debeat, ita (sicut hactenus pessime factum est) Catholicam Religionem profitentibus non praecludatur, sed si ob modo factum, auctam propriis fundationem majori ibidem pro reliquis Religionibus numero non recipiuntur, pati certo certius id nomen fieri oportet, hoc etiam in passu piissima intentia desideratum nanciscetur effectum Protectore in Deputatione deficientes, facilius procedendi modus dabitur, nihilque certius, quam animus eorum se opponendi concidat.

5-o. Hoc quoque magno saepius cum dolore compertum est, quod ubi maxime Claudiopoli Unitarij cum Reformatis superiores sunt, duplum onus Catholicis imponebatur, majori cum tributo aggravabuntur, aediles eorum Ecclesiae eximebantur, Catholici pro minimo etiam enormiter puniebantur, ex adverso sui a pluribus absolvebantur, in compertoque fuit, qui fidem Catholicam amplexi sunt, quod odia, persecutiones sustinere, causae eorum justissimae suppressae, quo viso, multi ab agnitione verae fidei arcebantur, e converso vero, qui fide Catholica relicta, ad eos confugissent, ultra meritum honoratos. Haec et similia praescinderentur, langvente enim capite, caetera quoque membra langvescerent.

6-o. Tot alterationes, quemadmodum hactenus visum est, in Deputatatione non exorirentur, non semper tantis querelis Augusta Aula fatigaretur, non tot obices justis Catholicorum causis ponerentur, et ut praemissum est, Mandata hactenus neglecta facilius executioni mandarentur.

Pro Coronide potest addi, nisi Sua Mattas Sacratissima experimentum det in aliquo, difficilius erit deinde, confirmabuntur enim in oppositione rei Catholicae; ostendat ergo Sua Mattas Sacra experimentum Potestatis Altissima, nullum enim obstaculum, quia tempus optatum adest, quo Suae Mattis Sacrae in dicto Alviniana Resolutione Puncto 6-o declarata et terminata mens Catholicos consoleri queat, quod Suae Mattis Sacrae a gloriosis quondam suis majoribus etiam ingenita Natura Svadet, magnus enim pie memoriae Caesar Ferdinandus Secundus ajebat: potius demissurum se sponte Regnorum et Provinciarum gubernacula, quam defore scienter ulli oportunitati verae Religionis propagandae. Non oportunitatem Justitiae, sed violentiae observavit in perversione Transylvaniae Joannes Secundus Rex, a suis Popularibus nominatus, qui totam fere Transylvaniam fecit Arianam, cui modum hunc suus suggestit Praeceptor Blandrata Arianus (quem annecto, cum eo tempore Claudiopoli fuit inpressum, solum notitiae causa) qui sic ad Suum Principem —

Si vis Transylvaniam facere Arianam, observa haec:

- 1-o. Nulli Catholicorum debes (sic) ullum officium, nisi fiat Arianus.
- 2-o. Nulli bona aliqua conferas, nisi velit fidem Catholicam deserere.
- 3-o. Nullum Catholicum inter familiares tuos admittas, nisi sit Arianus.
- 4-o. Proventus Sacerdotum Catholicorum tollas et tunc juvenus deficiet.

Successit negotium, et paucos intra Annos tota fere Transylvania admirat se esse Arianam ¹⁾.

¹⁾ Az erdélyi udvari Cancellaria levéltárában levő eredetiből, levéltári jegye: g.) kívül: Nr.48. A 1713, balról írva: Ltra A, de ez ma ott irodalmi történetünk nagy kárára, nem található fel. Vajha valahonnan előkerülne! Máshol is olvastam Blandrata ily forma tanácsadásáról, de soha, sem egykoru kéziratot, sem nyomtatványt nem láttam. Az alávont sorok a hivatalos iratban a 2. 4-ik pontban és a befejező részben levőken kívül, a mik tentával vannak alávonva, a többiek veres ironynyal aláhuzottak, mik önként érthetőleg az előadó figyelmeztetésére voltak s az elhatározás irányát jelölik meg. Az adat kétségkívül 1709-ből való, csak azért van 1713 év alá téve, mert akkor a kérdés újból napirendre kerülvén: a levéltári kezelés természete szerint ide mintutóbbi évhez soroztatott. — Közli.

Ezen, magában tekintve, egyszerű történelmi adat, rendkívüli érdekes-volta kitűnik a következőkből. Az erdélyi nemzeti fejedelemség időszakában tényül konstatalható az, hogy mikor unitárius fejedelem volt, kiválóan unitáriusok részesültek a főhivatalok viselése előnyeiben, mikor katolikusok, akkor ezen vallást követők, mikor pedig reformátusok, akkor ezen vallás hívei voltak tulnyomólag a fejedelmi titkos tanács tagjai, ők viselték a többi főbb hivatalokat is. De katolikus fejedelem csak a három Báthori volt s az unitáriusok és reformátusok oly erősek voltak ezek alatt, hogy ezen vallásu tanácsosokat s más főembereket állomásokról elmozdítani a közvéleménnyel daczolólag nem látták jónak. Vittek be tehát saját vallásukon levőket is, de helyökön hagyták a létezőket.

Ez állapot az államvallási jógosultságban növekedett, élt és hatalommal uralkodott római katolikus vallás követőire nézve vérző, nyílt seb volt a mohácsi vésztől kezdve 1690-ig I. Apafi Mihály haláláig. A zárdák és szerzetek „Historia Domus“ czimű kronika-szerű följegyzéseiben, az erdélyi katolikus Vicarius panaszos irataiban, buzgó katolikusok és vallásukhoz hű ekkklézsiák anyakönyveiben sűrűn fordulnak elé e sérelmes állapot egyes részletei; sőt a Jezsuita-rend az egész nemzeti fejedelmi korszak alatt igyekezett a katholicismus jogait a körülmények szerinti lehetőség határai közt titkon vagy nyilván védni, fentartani, sőt ottan-ottan érvényesíteni is.

A ki e korszak egyházi történelmét megirandja, kétségkívül fel fogja ezt világosítani, mert ez történelmi tény.

Apafi halála s az erdélyi választó-fejedelemségnek tényleg megszűnése következtében Bécsbe lón áttéve a kis ország politikai életének tűzpontja, a katholicismus az új uralkodó-házban támaszt, a Jezsuiták szabad kezét nyertek. Azt vélni, hogy gróf Kornis vagy Kászoni János lép sorompóba a hosszasán háttérbe szorított katholicismus mellett, igen nagy naivság; föltenni, hogy az autonómiai szellemmel egyáltalában soha, még maig sem bíró katholicismus mozdult meg s állott ki a síkra jogait az eddigi elnyomók ellenében, s azok érzékeny hátrányára, érvényesíteni, merő tévedés és a helyzetnek fel nem ismerése lenne. A Jezsuita-rend esze, erélye és utolérhetlen ügyes ravaszága nyilatkozik mindenben, mindenütt, a mi Erdélyben ez idő után történt. Bethlen Miklós feljegyezte emlékirataiban, hogy a kevés eszü Bánffy György az erdélyi kormányzóságban azon ígéreteért erősített meg, hogy a Jezsuitákat Erdélybe béviszi s az unitáriusok által birt kolozsvári piaczi

nagy templomot a katolikusoknak visszaadatja. A mi ezen túl katolikus név és jogcíme alatt történt, mindabban indító, támogató és végrehajtó tényező a Jezsuita-rend volt. Legelőbb és legérzékenyebben tapasztalta ezt a Jézus istenségét elismerni nem kívánó unitárius hitvallásuk közönsége.

A mint az új kormányzó mellé a belső titkos tanácsosokat I. Leopold 1692-ben január 5-én kinevezte, már látszott ama titkos működés nyoma, mert az unitáriusoknak a hitlevél 9-ik pontja ellenére egy megválasztottja sem nyert megerősítést, s ők a kormánytanácsban egészen képviseletlenül maradtak. Két év telt el, két évi panasz, kérvényezés és törvényekre s a fejedelem hitlevelére és esküjére hivatkozás volt szükséges, míg végre 1694-ben január 15-én két unitárius tanácsos u. m. Sárosy János és Tholdalaghy András kineveztetett, de a mi őket nem elégitette ki, mert a Leopold-hitlevél értelmében a többi hitfelekezetekkel egyenlő számú tanácsosi állomásra vélték jogosultságukat, mit azonban nem nyertek meg.

Ily viszonyok közt záródott be a XVII-ik század; 1703-ban kiütött a Rákóczy-forradalom, s rövid időn úgy elsodorta a kormányzón kezdve az egész kormánytanácsot, hogy 1708-ban már csak három tanácsos volt életben. Bánffy György ez évi november 15-kén halt meg. Ez alkalmat adott az erdélyieknek arra, hogy a kormányzónak megválasztását és a kormánytanácsnak kiegészítését novemb. 26-án költ felterjesztésben kérvényezték a fejedelemtől. E végre Sárpataki Mártont az ország kérelmével az udvarhoz küldötték. A fejedelem I. József 1709. január 7-én azt válaszolta, hogy e nagy fontosságú választás országgyűlési tárgy, a még mind tartó háborus idők pedig nem alkalmasok annak megtartására; de azt megengedte, hogy az ország kormányozására a három nemzetből és négy vallásból egy tizenhat személyű kormánytanács állíttassék be országos bizottság — Deputatio — név alatt, azon hatáskörrel, melylyel a kormányzó és eddigi kormánytanács az országos politikai, fiskális és hadi-gazdasági ügyekben birt, a legidősebb bizottsági tag elnöksége alatt; megrendelte tehát, hogy az országnak a forradalmárok által el nem foglalt részeiből hívják össze az országgyűlésben való részvételre jogosultakat s jelöljenek ki a három nemzetből s négy vallásból tizenhatnál többet, hogy a fejedelem azok közül választását s megerősítését 16-ra nézve megtehesse. Az összehívott országos rendek 32 egyént jelöltek ki, de

csak a római katolikus és református vallásból ajánlták a megerősítendő egyéneket, az unitáriusok részéről ellenben ajánlat nélkül egyszerűen felküldötték két állomásra a kijelölést. 1709. máj. 27-én költ² azon jelentés, melylyel a kándidációk a fejedelemhez terjesztettek. I. József azonban augusztus 10-én költ királyi leiratában kijelentette, hogy ő a dicső eldőde által adott hitlevelet és hazai törvényeket s a nemzetek és vallások ezekben gyökerező jogait ép-ségben kívánja fentartani, s nemcsak a nevezett két vallásból, hanem az ágostai és unitárius hitvallásuak közül is négy-négy egyént nevezett belé az országos k o r m á n y z ó - b i z o t t s á g b a , jelesen az unitáriusok közül azok panaszos felfolyamodása következtében: Biró Sámuelet, az erdélyi fejedelmi harminczadok főinspektorát, Sándor Gergely, tartományi kancelláriai regisztrátort, Maurer Gábort és Gidófalvi Gábort.

Ekkor terjesztetett tehát az udvarhoz az általam fennebb közlött tiltakozó irat, melynek czélja az volt, hogy az unitáriusok, az újonnan szervezett t i z e n h a t s z e m é l y ü k o r m á n y z ó - t a n á c s b ó l , mint ily magas állomásra képtelenek a felség által kirekesztessenek. A mit azonban a fejedelem igazságérzete s törvények iránti hódolata meghiusított. Ekkor vitte magával Szebenbe — hol a Deputatio székhelye volt — Biró Sámuel halhatatlan emlékü Szent-Ábrahámi Mihályunkat, miről Fosztó Uzoni is emlékezik.

Ezen kormányzó-tanácsot a fejedelem 1709-ben auguszt. 10-én állította fel, esküjét letette september 2⁸-án, működését folytatta 1713 márczius 31-ig, a mikor költ az erdélyi kormányzó-ság visszaállítását illető kir. leirat, tulajdonképen pedig július 1-ig, a mikor III-ik Károly császár és fejedelem országgyűlést tartatván, s a kormányzót és tanácsosokat tisztökbe beiktatván: Erdély korábbi kormánytanácsát és kormányzási formáját alkotmányos állapotába visszaállította.

V.

Kászoni János

udvari referendarius véleménye III. Károly császárhoz az erdélyi kormány-
széknél ürességben levő két tanácsosi állomás betöltéséről 1713-ban.

— — — —
— — — —

3-tio Tres nunc in Gubernio vacantiae numerantur, quorum unam post demortuum Comitem Ladislaum Teleki, praetendunt Reformati, quae re ipsa eosdem concernit.

Duas alias Catholici et Reformati, sed non minus Ariani [vulgo Unitarij] et Lutherani.

Cum vero Unitarij ad eam reducti jam sint in Transylvania paucitatem, ut non modo Comitem ullum aut Baronem vel Antiquioris Familiae Nobilem aliquem inter suos numerare possint, sed nec ullam debilis ad dignitatem Gubernij (quod simul sumptum Mattis Augustissimae Clementissimam repraesentat personam) qualitatibus instructum, idoneamque personam habeant; idcirco si juxta tenorem Caesariae resolutionis (Alvinczianae dictae ¹⁾) tot in Gubernium, quot binis ex alijs potentioribus Religionibus ingredi vetentur, non Religionis suae suppressioni, aut contemptui, sed minori idoneitati et ejusmodi dignitatis capacium subjectorum defectui imputare debent. Nec ea illis potentia superest, ut quantumvis moliri aliquid, et monumentum adferre volent, id possent. Nam et numero per quam pauci et viribus sunt inbecilles. Sed neque alijs in regnis Unitariorum Potentatus ulli, ad quos fugere, et a quibus auxilium subsidiumque sperare possent.

Ex his nonnulli Orthodoxam fidem amplexi sunt. Plures erant Sanctae hujus intentionis, sed animadvertentes, se etiam nunc non inter ultimos reputari, sed non minus atque alios respici, insuper

¹⁾ Punctum 6-um: Defectum hunc (scilicet Unitariorum et Lutheranorum) ex Catholicis et Reformatis ad Consilium intimum aequae ac Tabulam ita supplebit sua Mattis, ut aequalis harum duarum Religionum ratio et numerus habeatur.

alijs in Religionibus propter subjectorum multitudinem sese promovendos desperantes obstinatissima sua in perfidia roborari innatamque sibi audaciam reassumere quin etiam in horrendas prorumpere blasphemias caeperunt, ideo, ut promotiones ipsas non Augustissimo Caesari Dno nro Clementissimo imputare visi sunt, cum publice ipsis etiam in Concionibus dicere ausi fuerint: Deum Regum Corda etiam invitis ipsis, ad promovenda verae (ut ipsi inquit) Unitariorum Religionis negotia (ut blasphema alia preteream) incitare ac inflammare.

Sed nec hi ipsi prioribus temporibus aequalitatem Consiliariorum, suam agnoscentes inbecillitatem inpotentiamque praetendebant. Unde nec modo id tentare praesumerent, nisi animus ad audendum illis aliunde subministraretur“¹⁾.

* * *

Meghalván I. József ápril 17. 1711-ben, az uralkodóház jónak látta Magyarországon a forrongásnak béke által véget vetni. Létrejött tehát május 26-án a szathmári békekötés. Erdély alkalmasnak látta ez időt arra, hogy új uralkodóját, III-ik Károlyt, országgyűlés tartására s az ország alkotmányának összeállítására küldöttség által kérje meg. Az országos bizottság — Deputatio — 1712-ben május 2-án Medgyesen négyzemélyű küldöttséget választott s indított fel Bécsbe a végre, hogy az új fejedelmet üdvözölje, országgyűlés tartását eszközölje ki s annak megtartása idejét értse és hozza meg. A küldöttég tagjai voltak: gróf Bethlen László, Kászoni János, Csik-, Gyergyó-, Kászonszék királybirája és az erdélyi fiskusi jövedelmek közpénztárnoka, Rochenfelsi Hoszmán János szebeni polgármester s deputatiói tag és Sándor Zsigmond. A fejedelem az ország küldötteit kedvezőleg fogadta s törvényei megtartásáról biztosítván, az országgyűlés megtartása iránti királyi leiratát September 12-én kezökbe adta. Ennek értelmében az országgyűlés azon évi november 14-kére egybehivatott, kir. biztosul gróf Stainville István János erdélyi főhadai parancsnok kineveztetett; de minthogy a nagy árvizek miatt sem a rendek elegendő számban egybe nem jöttek, sem a Bécsben volt küldöttség a kitűzött időre le nem érkezett: az országgyűlés formaszzerű megalakulása december 10-kére lőn elhalasztva. De már 6-án elkezdődhetett, a küldöttek is 10-én megér-

¹⁾ Az erdélyi udvari Kancellária levéltárában levő eredeti fogalmazványból, mely készült 1713-ban, levéltári jegye 48.

keztek s a rendek nem sokára t. i. decz. 16-án a választási előkészületeket megtették, szavazatszedő biztosaikat 16-án föleskették és így legalább a 12 tanácsosra, azután a kormányzóra és ítélőmesterekre a választást megtették, még pedig úgy, hogy a

r. katolikusok közül 4 tanácsosi állomásra választottak	12	„
a reformátusok közül szintén 4-re — —	6	„
az unitáriusok közül — 2-re — —	6	„
az ágostai hitvallásuk közül is 2-re — —	6	„

s így tovább

Mindezen választások eredményeit a rendek december 20-án költ feliratok kíséretében a fejedelem elébe terjesztették, egyszerűs mind a gyűlést 1713. február 1-ig elnapolván.

A fejedelem a rendek felterjesztésére 1713. márczius 31-én adta ki kir. leiratát, megerősítvén kormányzóul gróf Kornis Zsigmondot, a kinek grófi méltóságát is ekkor adta, tanácsosokul a több szózatot nyerteket, az unitáriusok közül: Biró Sámuel és Simon Mihályt, egyszerűs mind megrendelte, hogy még hátralevő két tanácsosi állomásra is tegyék meg a választást, felküldve három-három személyt egy állomásra, válasszák meg a hátra levő sarkalatos hivatalokra az alkalmas egyéneket, s e végre az országgyűlésnek június 25-én Szebenben leendő egybegyűlését határozta.

Azonban az csak június 30-án gyűlt egybe, a kormányzó jul. 1-én hivatalába beigtattatott, a régi Deputatio teljesen megszűnt, az új kormánytanácsosok esküjüket letették, s ezután az országgyűlés a választásokat végezte el s kandidálván valamenynyi sarkalatos hivatalra és így az udvari alkancellárságra is. Nemsokára újonnan kinevezett kormányi tanácsos gróf Teleki László meghalván: evvel együtt három tanácsosi állomás jött üresedésbe, melyre az országgyűlés kijelölését szintén megtevé: az udvarhoz felterjesztette.

Ennek következtében a kincstárnok, az országos rendek elnöke, s a többi főbb tisztviselők kinevezettek, kineveztetett vice cancellárságra és udvari referendáriusságra Kászoni János is sept. 25. 1713-ban.

Ez azon férfi, a ki az udvarnak az unitáriusok akkori miveltségéről, képességéről, polgári és társadalmi állásáról azon tudósítást tette, mely a fennebb ismertetett történelmi adat tárgyát teszi. Ez adat tényként konstatálja azt, hogy az unitáriusok ez időben számra nézve igen meg voltak apadva, hogy aristocratiájok hivatalért és rangért elpártolt, más vallásra ért, hogy az ország első képviselője nyil-

vános elnyomatásukat ajánlja azon okból, mert nekik sehol pártfogójuk, kire támaszkodjanak nincs, s ha akarnának is jogaik védelmére kelni, arra egészen képtelenek.

A czél el is éretett. Több unitárius fő hivatalra ki sem nevezetett nyolczvan éven át, sőt később a kisebb hivatalokból is teljesen kizárattak.

Ez adat intő például szolgálhat nekünk az angol és amerikai unitáriusok rokonszenvének megbecsülésére s minden tehetségünkbeli való ápolásra, ki fejtésére és megszilárdítására. Ily hatalmas népek lelki szövetsége drága értékű kincs reánk nézve békében s kivált megpróbáltatások idején, a minőt 1849—1860 között átéltünk.

Jakab Elek.

Angol és amerikai hitrokonink részvétirata elhunyt püspökünk Kriza János halála indokából.

1.

London, 1875.

Kedves ker. atyáinkfiai a Krisztusban!

Az „Angol és külföldi Unitárius Társulat“ bizottmányának ápril 27-én tartott ülésében engemet a következő részvét-nyilatkozat elküldésével biztak meg: „Hogy az említett társulat bizottmánya a magyar unitárius ker. atyafiak nagy veszteségében s fájalmában, mely őket szeretett püspökük Kriza János gyászos kimultával érte, mély és szív-érett részvéttel osztozik; mert az erdélyi szabad egyházak jólléte és az unitárius hitelvek terjesztése érdekében tanusított nemes buzgalma, párosulva kegyes életével, tiszta és példányszerű jellemével: bámulatot és tiszteletet vivott ki számára nemcsak honfitársai közt, hanem a távoli országok azon fiai előtt is, kik abban a szerencsében részesültek, hogy vele levelezésben vagy személyes ismeretségben lehettek. A bizottmány kifejezést kíván ez alkalommal adni magyarhoni hitrokonaiak iránt táplált azon hő obajának is, hogy az isteni gondviselés vezérelje őket egy olyan méltó utód megválasztásában, az elhunyt nagyérdemű férfi helyébe ki, a több mint 300 év óta egyházuk kormányá elére állított felemelkedett szellemű főpásztoraik dicső sorrendjét, tiszteletteljesen bétölthesse.

Spears Robert,
titkár.

2.

Boston, 1875.

A mi atyánkfainak, a magyar unitárius egyház főtanácsának.

Mi alóírtak, az amerikai unitárius társulat végrehajtó bizottsága által megvagyunk bizva, hogy válaszoljunk önöknek azon levelére, melyben minket a mi nagyrabecsült barátunk, az önök püspökjük haláláról értesítettek. Ki kell hogy fejezzük azt a mély bánatot, melylyel a társulat ezt a szomorú és váratlan hirt fogadta. E bánatban osztoznak a mi hitközségeinkben mindazok, kik megtanulták ismerni a mi barátunk kítűnő érdemeit és önzetlen jellemét.

Mióta a kegyes isteni gondviselés az „Egyesült Államok“ unitárius egyházait a magyar unitárius egyházakkal szorosabb összeköttetésbe hozta, az önök kedves püspöke, Kriza, a mi kölcsönös érintkezéseinknek nagyon sokszor közvetítője volt. Mi itten megtanultuk őtet épen úgy szeretni, mint tisztelni; és úgy vagyunk meggyőződve, hogy nem volt nemesebb mintaképe a nyáj hú pásztorának, mint ő, ki mindig hiveiről gondoskodott s ezen gondjában bölcs és mély belátásu volt.

Közülünk azok, kik szerencsések voltak élvezni erdélyi unitárius barátaink vendégszeretetét, egyhangulag kiemelik azon barátságos és szívélyes bánásmódját, melylyel őket otthonosakká tudta tenni, valahányszor vele és önökkel voltak.

Sziveskedjenek a néhainak családjával közölni, a mi keresztyényi mély rokonszenvünk kifejezését.

Mi az önök egyházainak állandó boldogságáért imádkozunk, és azért, hogy a mi mennyei Atyánk ezen nagy veszteségükben vigasztalja.

Az amerikai unitárius társulat végrehajtó bizottsága és az amerikai unitárius egyházak nevében

Hale Edward E.
Shippen Rush R.
titkár.

Irodalmi értesítő.

1.) **A protestáns polemika kézikönyve.** Irta Dr. Hase Károly, jeni theol. tanár. A harmadik német kiadás után fordította Hegedüs János, revideálta Makkai Domokos, nagy-enyedi tanárok. Második kötet. Az üdv. Budapest 1875.

E mű a protestáns theol. könyvtár IV-ik kötetét képezi s a következő 9 fejezetre oszlik: „Hit és cselekedetek. Tulzások. Mária tisztelete. A sacramentumok. A keresztség és bérmálás. A bűnbánat sacramentuma. Az urvacsonya. A házasság. Az utolsó kenet.“ Ezekhez jó függelék gyanánt 4 fejezet alatt: A cultus. A művészet. Tudomány és irodalom. Politika és nemzetiség“. Megannyi fontos cikk, élénk tollal írva, melyek Hasznak úgy alaposságát, mint szellemét bizonyítják. Általában e kötet méltó helyet foglal el a protestáns egyetemi kiadványai között. Vajha lelkészeink közül is mentől többeknek diszitenéi könyvtárát.

2.) **Gazdasági szemle a bécsi közkiállításon.** Irták Baranyai Kálmán, a kassai m. kir. gazd. tanintézet volt igazgatója; Tormay Béla, a budapesti m. kir. állatgyógyintézet tanára; Vörös Sándor, a kolozsmonostori m. kir. gazd. tanintézet tanára és Gamauf Vilmos, az erdélyi gazd. egyetemi titkára s t. b. Kolozsvárt 1875. Ára 1 f. 20 kr.

A t. írók e munkában egy rövid szemlét nyújtanak a gazdaközönségnek mind arról, a mit saját szakmájukat illetőleg a bécsi kiállításon tanuságnál feljegyzésre méltónak találtak. A mű 4 szakaszban tárgyalja a földmívelést, az állattenyésztést, a gazdasági üzletet és annak segédeszközzeit s végre a gazdasági szakoktatást, kimutatva egyfelől a nálunk tapasztalható hiányokat, másfelől ezekkel szemben teendőinket. Nem kételkedünk rajta, hogy hazánk gazdaközönsége, melynek különben is csekély része részesült abban a szerencsében, hogy a bécsi világkiállítást személyesen megnézhesse, örömmel fogadja a tanuságos könyvet.

3.) **Vezérfonal keresztyén gyermekek első oktatásában.** Elméleti rész. Irta Német Károly, sz. fejevári ev. lelkész. Székesfehérvárott 1875. Ára 20 kr.

Napjainkban a kis gyermekek czélszerű vallásoktatása nem kis gondot ad. Mit tanítsunk és hogy tanítsuk a vallást a kis gyermekeknek: e kérdések napirenden vannak, s a ki azokat helyesen meg tudja oldani, a legnagyobb elismerésre érdemes. Ezt kíséri meg Német Károly ur is a jelzett kis művel, mely csak mintegy bévezetésül szolgál „Keresztyén hittérítő könyvecske“ czimű I—IV részből álló tankönyvecskéihez, melyeknek ára külön-külön ismét 20—20 kr, s a melyekben, tagadhatatlanul, korunk szabadabb szelleme nyilatkozik.

4.) **A kolozs-monostori magyar kir. gazdasági tanintézet értesítője.** 2-ik szám. Kiadatott Lakner József igazgató által az 1874⁴/₅ tanév végével. Kolozsvárt 1875.

E tanintézetben, melynek egyik legfőbb érdeme, hogy gyakorlati gazdákat igyekszik nevelni, az értesítő szerint a múlt iskolai évben az igazgatón kívül 6 rendes és 3 rendkívüli tanár működött. A tanulók száma pedig: I-ső évesek 25, II-od évesek 22, III-ad évesek 20, együtt 67 volt. Az intézet könyvtára jelenleg 1172 kötetből áll. Az értesítőben a tanintézet szervezeti, valamint rend- és fegyelmi szabályai is közölve levén, az illetők abból maguknak teljes tájékozást nyerhetnek.

5.) **V. Ferdinánd ausztriai császár és magyar király gyászemléke.** September 12-én 1875 mondotta Koronka Antal, toroczkói lelkész és aranyos-torda-köri esperes. Nyomatott a hallgatók kívánatára és költségén. Kolozsvárt 1875.

Ez a második beszéd, mely egyházunkban a dicsőült V. Ferdinánd halála alkalmából nyomtatásban is megjelent s kiadásával a toroczkói atyafiak nemcsak irodalmi nemű lelkészöket, hanem önmagukat is megtisztelték.

6.) **Egy magyar unitárius lelkész szolgálata.** Beköszöntő beszéd. Sz. Kereszturon, sept. 8-án 1875-ben mondotta Barabás Lajos, unitárius lelkész és tanár. Ára 20 kr. A tiszta jövedelem a Sz. Kereszturon építendő unitár. népiskola alaptőkéje növelésére fordittatik. Kolozsvárt 1875.

A pályakezdő ifju lelkész beszédének már a czél is, melyre az kinyomatott, oly becset ad, melynél fogva mi annak minél több olvasót kívánunk.

7.) **Unitárius Káté** tekintettel a konfirmációi vallástanításra Irta Fercenz József. Harmadik, bővített és javított kiadás. Kolozsvárt 1875. Ára 40 kr.

8.) Béküldetett Stein János hittudományi, saját kiadásu és bizományban levő, s jogtudományi könyveinek sorozata. Ha az újabb időben egyes könyvárusok által kiadott katalogusokon végig tekintünk, egyet sem találunk köztök, a mely a bibliographust minden tekintetben kielégítse. Némely könyvárusok csupán üzleti szempontból adják ki kiadványaik jegyzékét, s azt is olyan alakban, hogy velök — miként az egykori ángol és neje, kiket a beduinok mindenöktől megfosztottak, s csupán a Times-nek egy számát hagyták meg nálok — bátran bétakarózhathnák az olvasó is. Annál inkább lehet tehát méltányolni a Stein János törekvését, a ki az általa kiadott csinos és gondos összeállítású jegyzékekben, a helynevek és évszámok kivételével, a közelebbi évtizedben megjelenteknél sokkal jobb és a bibliographiai igényeknek megfelelőbb jegyzékekkel ajándékozta meg a közönséget. A helynevek és évszámok valószínűleg nála is üzleti szempontból lőnek kihagyva. Mikor érjük meg, hogy irodalmunkban is egy amolyan Kayserféle jó könyvjegyzék legyen, a mely összes kiadványainkat híven és igazán feltüntesse! Bizony ideje volna már! Vevője is akadna. Csak akár az akadémia, akár valamelyik tudósunk vagy könyvárusunk adná rá magát e rég érzett hiány kielégítésére.

9.) A bözöd-ujfalvi szombatosok-ról a „Magyarország és Nagy Világ“ f. évi 38 és 39-ik számaiban dr. Arányi Lajostól egy érdekes ismertetés jelent meg, a melyben azoknak ujonnan épített silbejük (imaházuk), isteni tiszteletök módja s t. b. szakértőleg le van írva. Ismertető szerint kilencz régi nemes székely család eként változtatta át nevét: „Kovács Sámuel Ábrahám Izraelre, Kovács István Ábrahám Jákob v. Jánkofra, Kovács Ferencz Ábrahám Iezigre, Kovács Elek Ábrahám Benjomen (Benjamin)ra, Uzukor Mózes Ábraham Mardochájra, Sarlós Mihály Ábrahám Nátánra, Áts József Ábrahám Soherére, Nagy Pál Ábrahám Judára, Kovács Dániel Ábrahám Nefthalira. A latin közmondás szerint „De gustibus non est disputandum.“, de mi mégis őszintén sajnáljuk, ha székely atyánkfiai akkor változtatják el ősi szép neveiket, a mikor a zsidók közül is a felvilágosultabbak azokat megmagyarosítani igyekeznek. S még inkább sajnáljuk, ha vallásunkkal életmódjukat is megváltoztatják s maguk eszközlík elszegényedésöket.

Különfélék.

Ifj. Fretwell J. angol hitrokonunk nevének és buzgó működésének már-már állandó rovatot kell nyitnunk folyóiratunkban. Előbbi füzetünkben megemlítettük azt a felhívást, melyet sz. kereszturi közép-tanodánk építkezési bevégzésére hiányzó költség előállítására s egyszerűs-mind boldog emlékü Kriza János, püspökünk nevének ez uton is megörökítése céljából az „Inquirer“ című unitárius heti lapban az angol atyafiakhoz intézett. Most az eredményt kell tudatnunk. Nevezett hitrokonink ugyanis a felhívást szívesen vették s az irt célra gyűlt összeg címén Fretwell ur novemberben 1600 frtot már el is küldött Páget János atyánkfiához, kérdésbe téve, hogy az iskolai épület teljes bevégzésére még mennyire volna szükség? Valóban, Fretwell barátunk rövid két év alatt, mióta velünk személyesen megismerkedett, anynyi érdemet szerzett magának egyházunk közügyei körül, hogy őt nemcsak tiszteletbeli egyházi tanácsosnak, hanem egyszerűs-mind tiszteletbeli gondnoknak is tekinthetjük. Éljen soká!

Zsedényi Ede a magyarországi evang. egyház egyetemes főfelügyelője, ezen hivatalába nov. 10 én történt ünnepélyes beiktatása alkalmával az ágost. egyház 4 kerülete részére iskolai célokra 5—5000 együtt 20,000 frtot ajándékozott földhitelintézeti záloglevelekben. Ez a protestáns buzgóság tiszteletre méltó nyilatkozata, melyet részünkről is a legnagyobb örömmel jegyzünk fel; mert ha igaz, pedig igaz, a mit az apostol mond, hogy: Sokan egy test vagyunk a Krisztusban, mindnyájan pedig egymásnak tagjai, lehetetlen örömet nem éreznünk minden oly tett felett, bár melyik felekezet kebelében nyilvánuljon is az, a mely azt mutatja, hogy a protestántizmus éltető szelleme, korunk anyagiás iránya daczára is, még folyvást működik, hogy vannak férfiak, a kik a hivatalt, melylyel egyházuk megtiszteli, nem célznak, hanem eszköznek tekintik buzgóságuk kifejtésére, a közügy előmozdítására, egy szóval jó cselekedetek gyakorlására. Vajha e példa lelkesitené mindazokat, a kik a gyülekezetekben, az iskoláknál, a tanácstermekben, az egyházakban örömmel ülnek az első helyre!

Együttal jónak látjuk székfoglaló beszédéből is ide iktatni egy pár tanuságos tételt: „Isten óvja meg egyházunkat“ — ugymond Zz. E. — „azon állapottól, hogy helyette csak 10 vagy 12 ember gondolkoznék. A mely protestans egyház elég indolens arra, hogy hiveinek szerteágazó akaratját néhányan könnyyedén egy kalap alá hajthatnák, hamar kerülne oly kalap alá, mely vaskalapként nyomná homlokát. Egyházunk beligazgatása szorosán és kitünőleg néphatalom, anynyival üdvösebb hatást gyakorol, menynyivel több intelligentiával rendelkezik.“ Hátrább ismét: „A tanszabadságot magasztalni és azt az államtól várni anynyiban ellenmondás, a menynyiben az állami tanrendszer bizonyos szabványokhoz gépszzerűleg kötve levén, a tanárok nem saját ítéletük és izlésük szerint vezethetik tanítványaikat a tudományok megszerzésében. Hol azonban az állam járul az iskolai költségekhez, ott tanrendszerét is elészabja, de nem járulhat a szükséghez képest, mert nem győzi; és így, ha iskolákat, jó protestans iskolákat akarunk, hiveinknek közredolgozását és anyagi áldozatait nem nélkülözhetjük“.

„Nincs szükség prometheusi lélekre, hogy érezzük, miként iskoláink stationarius állásban nem maradhatnak, és hogy ha tanrendszerünket azon irányban kifejtetni akarjuk, a melyben hatni hivatásunk, vállat vállhoz vetve, tetemes áldozatokat hoznunk kell. Maradandó hatásra csak oly haladási lépés számolhat, melyet az egyház önmagából önkényt fejtett ki. A látványok legszebbike egy valódiilag szabad egyház, melynek önálló meggyőződésében az élet és érdek ezer ösvényén törekvő minden tagját egy szent kapocs övezi körül és elágazó tehetségeit közös czélokra öszpontosítja. Egyik közös főczél a miveltség terjesztése, mely a protestantismus életfeltétele és mely felé csak is az önzés ösztönét felejtteni tudó áldozatkészséggel lehet hatályosan törekedni“.

Ezek ugyan a magyarországi lutheranus egyháznak vannak mondva, de a nagyobb emberek kiváltsága az, hogy általános igazságokat mondanak ki, a melyek miudenkinek szólnak s így abból mi is érthetünk, ha érteni akarunk.

Az erdélyi ev. ref. egyházkerület f. évi közgyűlése egy 15 tagu bizottságot küldött ki a val az utasítással, hogy egy akadémiai színvonalon álló, teljes, központi theol. seminarium felállításának szükségességét megfontolván, ez ügyre vonatkozó szükséges tervet készítsen, nevezetesen pedig tegyen véleményes jelentést, hogy egy a fennebb jelzett szükségnek megfelelő s a közszellemnek s a theol. tudo-

mányok jelen fejlettségének magaslatán álló theol. seminarium mikor? hol? mily alaptól? s minő elvek szerint? lenne felállítandó. A kiküldött bizottság egyik tagja, Szász Domokos, elnöki megbízás folytán egy javaslatot dolgozott, mely az Erd. Prot. Közlönyben s külön lenyomatban is megjelent. E javaslat szerint Kolozsvárt, a kolozsvári m. kir. tudományos egyetemmel és a mellett fennálló tanár-képezdével kapcsolatban az ev. ref. egyházkerület által egy prot. theol. facultás lenne felállítandó, a szoros értelemben vett theologiai tantárgyak számára 3, a tanár-képzés kiegészítésére választott egy szak-tanárral és a viszonyokhoz képest szaporitandó magán-tanárokkal, a mely facultás ev. ref. szempontból kiegészítvén, az egyetem és tanárképezdéje által nyújtott képzést, az erdélyi év. ref. egyházkerületnek lelkészeket és tanárokat neveljen. Szász Domokos költségszámítást is csinált, mely szerint a facultás épülete az egyház által díjtalanul átbecsátandó telken 30,000 frt., első bérendezése és felszerelése 5000 frt, együtt 35,000 frtba kerülne; évenkénti fentartása pedig 12,500 frtba, a minek $8\frac{1}{10}$ -al 156,250 frt. alaptőke felel meg.

Mi sors vár e javaslatra, nem tudjuk; de annyira bizonyos, hogy minden tekintetben figyelmet érdemel s minket is nem kis mértékben érdekelhet. Mi ugyan ez idő szerint nem is gondolhatunk arra, hogy papjaink és tanáraink képzését illetőleg ily nagy szabású javaslatokat készítsünk; de arról nem szabad lemondanunk, hogy különösen papjaink kiképzésével — mert tanáraink kiképzését a helyben levő tud. egyetem és argolhoni hitrokonink segélyével most még könnyebben eszközölhetjük, mint ezelőtt — messze hátra legalább ne maradjunk a nemes versenytérről. És már csak ennyiben is, mi is hasznát vehetjük a szóban levő javaslatnak, a melyet éppen ezért figyelmébe ajánlunk egyházunk tagjainak is; mert hogy e tekintetben nekünk is tenni kell valamit, hogy theologusaink kiképzése főleg a miatt, hogy kénytelenek vagyunk őket gyakran már az első évben köztanításra alkalmazni, nagyon hiányos, kétséget nem szenved. Egyébiránt a jövő évben tán lesz alkalmunk e kérdéshez tüzetesen hozzá szólani.

Az általános nyugdíj-alap-ra Berde Mózes hitrokonunk 100 frtot ajándékozott szőlődézmaváltsági papirosban. Ez összeg becsét neveli az, hogy e nemben az első. Bizony ehez sok kell, hogy a kitűzött czélt elérjük s belső embereinknek, a kiknek jelene sem irigyendő, a lehetőleg jövőjéről is gondoskodjunk; de gyümölcsöt sem szedhetünk, ha előbb fát nem ültetünk. Ohajtjuk, hogy ez alapnak is mihamarább állandó róvatot tarthassunk Aranykönyvünkben.

V-dik Ferdinánd elhunyt magyar király gyásztszizeletére kolozsvári templomunkban tartott s előbbi füzetünkben közölt hölgyek által kinyomatott ima és beszéd egy példányát, városunk polgármestere, t. Simon Elek ur, Ő Felségéhez juttatni sziveskedvén, Ő Felsége azt a személye körüli miniszteriumnak nov. 17-én 10021 sz. alatt kelt magas leirata értelmében legkegyelmesebben elfogadni s egyuttal legfelsőbb köszönetét nyilvánítani méltóztatott.

Vallásügyi törvényjavaslatok. A vallás és közoktatásügyi miniszterium kebelében négy érdekes törvényjavaslat van az előterjesztés stádiumában. Egyik a n á z á r ó n u s o k r a vonatkozik, megállapítván azon feltételeket, melyek mellett a mindinkább szaporodó názárenusok egyházközségekké szervezkehetnek. A másik az ugynevezett polgári házassági törvény, mely első sorban szintén a názárenusokat illeti, a menyinyiben ezek e törvény értelmében a polgári hatóságok előtt kötelesek házasságra lépni, valamint ott, hol a házasságot kötő felek egyike zsidó, másika pedig keresztény, szintén e törvények határozatai érvényesülnek. Keresztények között a polgári házasság ott van megengedve, a hol a dispensatio hiánya az egyházi esketést nehezíti, vagy lehetlenné teszi. Ezen új házasságkötési móddal karöltve a polgári anyakönyvek vezetése is elrendeltetik. A harmadik javaslat a tanfelügyelők jogkörének kibővítésére irányul. A negyedik javaslat végre az ismert középtanodai törvényjavaslat.

A magyarországi protestáns egylet igazgató választmányja nov. 16-án tartott ülésében elhatározta, hogy a magyarországi protestáns egyház történelmének megírására Szeremlei Sámuel, holdmezővásárhelyi lelkész urat kéri fel. Ugyanezen választmányi gyűlésben bé jelentetett az is, hogy az ó-testamentum fordítása már anynyira előrehaladt, hogy a nyomtatást még ez évben meg lehet kezdeni és az ószövetségnek legalább egyharmada a jövő évi theol. könyvtárban megjelenik. A közgyűlés helyéül és idejéül Kecskemét s 1876 május 7-ik napja tűzetett ki.

Jókai Mór a lapok szerint „Egy az Isten” című regényt szándékszik írni, mely az unitáriusok első küzdelmeit fogja tárgyalni, s egyidejűleg több nyelven fogna megjelenni.

Főtanodánk ifjusága javára Bulyovszkyné Szilágyi Lilla művésznő kolozsvári vendégszereplése alkalmával 100 frtot adományozott, oly czélből, hogy ennek kamatja évenként a tanuló ifjuság által irandó legjobb költemény jutalmazására fordíttassék.

Arany-könyv.

A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Hatodik közlemény.

A *-gal jegyzettek másodszer adakoztak.

	ftt	kr.		ftt	kr.
1916. *Ferenczi Mózes	2	—	Kolozsvári főiskolánk ön-	5	—
Ferenczi Eszter Wéber	—	—	képző egylete	—	—
Sándorné	2	—	Czakó László, Gyulai	—	—
*Ulár Pál	1	—	László útján	1	—
*Ulár Pálné Teleki Róza	5	—	*Özv. Fejér Mártonné	10	—
1920 *Kelemen Elek	5	—	*Botár Ferencz Zsibóról	15	—
Barabás Károly egy 2 ftos	—	—	Ifj. Belényesi Zsigmond	—	—
tallért	2	3	Bogátról	3	—
Ugyanó kis fiáért 1 huszast	—	35	*Ferenczi Eszter Wéber	—	—
*Gyulai László	5	—	Sándorné	3	—
Egyed Ferencz H. Sztpálról	5	—	Verespatakról a Mária meny-	—	—
*Bedő Dánielné	4	—	bemenetele (Felső - Ver-	—	—
Petrichevich Horváth Bor-	—	—	kes) bányatársulat Mózes	—	—
bára	10	—	András abrudbányai lel-	—	—
Kelemen István lelkész	—	—	kész útján	10	—
Szabédról a konfirmált	—	—	Kovács Mihály esperes	—	—
növéndékektől gyűlt 40	—	—	küldeménye:	—	—
krt 60 krral pótolva	1	—	A gagyai ekkla adománya	1	15
Pásztor Sándor m. bogáti	—	—	" lelkész t. Feren-	—	—
ref. tan.	1	—	cz József	—	50
Spiegel Lipot VIII. gym. t. 1	—	—	együtt	1	65
1930 *Pogány Károly kir. táb-	—	—	*A kolozsvári ekkla köz-	—	—
lai bíró M. Vásárhelyről	7	—	pénztára 1875-re	20	—
*Kriza Gyula	5	—	A kolozsvári templom-	—	—
*Gálfi Sándor egy lővöl-	—	—	ban gyűlt perselypénz	—	—
deegyteti részjegyet	50	—	jun. 13-tól nov. 29-ig	14	—
Albert János I. által gyűjtve	—	—	Bodnár István, ügyv. Szi-	—	—
Tordáról:	—	—	rákról 1875-re	10	—
Szigeti Kálmán	1	—	1954 *Molnár Sándor egy ál-	—	—
Nagy Albert	1	—	tala a kolozsvári ek-	—	—
Veres Antal	1	—	klézs. részére megnyert	—	—
Özv. Fekete Lajosné	1	—	per költségeit	5	—
Perselypénz	2	63	A 6-ik közlemény egész ösz-	—	—
Egy kereszteléskor	1	10	szege	220	3
Ambrus Miklós	5	—	Hozzá adva az előbbi 5 közl.	2934	92
1940 Magyarai Pál	3	—	A Dávid F. alap dec. 1-én	—	—
Gyűjtő által pótolva	—	27	tesz . . .	3154	95
együtt	16	—			

Három ezer százötvennégy frt. 95 kr. már jelentékeny kis összeg s jól esik lelkenek, hogy szerény indítványom életrealóságát az eredmény igazolja. De másfelől nem titkolhatom el megütközésemet, hogy vallásközönségünk 60,000 tagjából másfél év alatt még 2000-et sem birt meghódítani a Dávid Ferencz neve, e férfiué, kinek reformátori működése méltó elismerésével 300 év maradt adós; nem titkolhatom el megütközésemet, hogy míg némelyek, vallásfelekezetünk körén kívül is, már kétszer is felkerestek becses adományaikkal, a nagyobb rész, ugy látszik, nem bír lelkesülni az ügy mellett, nem tudja illően méltányolni azt a szellemi felvilágosodást, a melyet mi unitáriusok első sorban Dávid Ferencznek köszönhetünk. Valóban, midőn az adakozók aránylag csekély számu névsorán végig tekintek s azt látom, hogy 106 ekleziánk közül eddig még csak 28-nak a tagjai adakoztak a Dávid Ferencz-alapítványra, ugy tetszik nekem, mintha az Ur Jézus szelid figyelmeztetését hallanám megújulni: Avagy nem tizen tisztulának-e meg, a kilencze pedig hol vagyon?

Azonban a fák sem egyszerre hajtanak ki és hozzák meg a maguk gyümölcseiket; reméllem, hogy egyházunk tagjai is, ki korábban ki későbben, de mindnyájan meghozzák áldozatukat e nemes czélu alapítvány gyarapítására, és senki nem érdemesíti magát Jézus eme fedésére: Valamely fa nem terem jó gyümölcsöt: kivágtatik és a tűzre vettetik. Mily kedvező alkalom a vallásos buzgóság kifejtésére a karácson, melyen még a pásztorok is ajándékokkal siettek a Jézus jászoly-bölcsőjéhez! És az új év, e nagy kérdő jel életünkben! A midőn azért legmelegebb köszönetemet nyilvánítom azon kegyes lelkeknek, kik a Dávid Ferencz-alapítványt ennyire gyarapítani igyekeztek, s hiszem, hogy a jövő évben is gyarapítani fogják; legyen szabad megújítom kérésemet mindazokhoz, a kik még semmivel sem járultak ahoz. Ha szeretjük magunkat egyenlőknek tartani másokkal: mutassuk ezt meg tettek által. Egyházunk szeretetét ne csak ajkainkon hordozzuk, hanem bizonyítsuk is bé mindnyájan.

Végül megjegyzem, hogy a 4-dik füzetben kiadott közleményből 1868 és 1869 sorszám alól Dima János és Szász György 6—6 kr. adománya Tarcsafalváról a részletetetésnél kimaradt, de a főszezszeben, mint ott látható, ez is bé van számitva.

Kolozsvárt, december 1-én 1875.

Ferencz József.

A szerkesztőség ez évi utolsó füzettel szives köszönetét küldi a t. munkatársaknak, valamint a pártoló és előfizető közönségnek. Részünkről azon megnyugtató öntudattal zárjuk bé a Ker. Magvető ez évi folyamát, hogy a mi munkánk nem volt hiában való az Urban s az adott viszonyok között mindent megtettünk, hogy folyóiratunk a maga rendeltetésének megfeleljen. Ebbe helyezük reményünket a jövőre nézve is; a miért új előfizetési felhívásunkat boldog új-év kívánásunk kíséretében t. olvasóink szives figyelmébe ajánljuk.